

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLI. évf.

Julius—Augustus.

4-ik füzet.

A mennybemenetel.

II.

Vannak esetek — nem ritkán — az ember lelki életében, a mikor egyes, önmagukban véve közömbös szemléletek olyan érzelmeket keltenek, melyek kapcsolva a szemléletekhez, azoknak magasabb értéket adnak. A társulás, a földidézés, az átszellemsítés ráruház valamire egy ú. n. „symbolikus szépséget“, mely értékét teszi aztán annak a viszonynak, mi van a közvetett és a közvetlen között. Ilyen eset állhatott be a mennybemenetel Olajfák hegyénél is — a tanítvány lelkében. Földidézvén dicső emlékét a multnak, azt ráruházta egy helyre, egy emléktől dicsőült helyre s így az a hely jele lett egy isteni értékű viszonynak, mert földidézi örökké az ég és a föld közti összeköttetést s jelképezi ráihlett erejével egyúttal az apotheosisok apotheosisát. Igen! Ez a hegy az érzés, az eszme kifejezője, kidomborítója, mondhatnám vízvázasztója. Világító toronyként áll, melynek sugarai a halál sötét Josafát völgyébe is behatolnak boldogulást hirdetni. Az életnedv kering benne, melyet az új szellem valódi fényétől gyújtott ihlet és az eleven eszmék hoznak mozgásba. És ez a legendai szinezet, e külső jegye a meghalt Megváltó és az élő tanítvány lelke közti „viszohnak“, — rálátott „symbolikus szépsége“ a Jézus életének — bizonyos vonatkozásban így érintkezik a ker. eszme céljával, mely hatást nyerve, maga is hatni igyekszik . . . S hogy miért éppen hegyre van szükség, mikor a Jézus sirja az élet folyamait minden helyre kibocsátá, ez sem véletlen dolga. A hegyek mint az emberi szellem nyilvánulásának evocatiói szerepelnek. Mózes a Sinain vagy a Horeben, Dávid a Sionon, a görög Istenség az Olympuson, a római dicsőség a Capitoliumon s csakis ott, ezért áll igazi fényben és jelenik meg valódi nagyságban. Jézus dicsőségét is, mint titokzatos hárfá, ezért csak hegy zengheté s ezt ha kívánták, helye-

sen kívánták megvilágítani egy sugárral a lelkeknek odavillanó fényesillámai... Aztán miért is vonzza a hegy mindig az embert? Mert úgy-e hogy a fölfelé törekvés jelképe? Mert örök a vágy túlemelkedni a nagy zsbivásár hétköznapiasságain? Mert ott a magaslat bizonyos lelki magaslatot is suggerál s akkor úgy érezzük, hogy létünk sulya is elveszett, mi a földön a röghöz kötött? Én úgy gondolom, az áhitat apostolaiban is minden az emberi természet rendjén nyilatkozik; tehát őket is vonzta a hegy. S vegyük hozzá, hogy mikor egy helyet az emberi gonoszság vagy tudatlanság kietlen pusztává tett, akkor ott minduntalan a halál eszméje tolakodik előtérbe: nem önként következik-e, hogy tehát ott nagyon keveset fog érdekelni az anyagi lét, mely ugyanazon vereségek szintere lehet jövőben, mint a multban volt; hanem ellenállhatatlanul egy vágy kerekedik felül, hogy más soha sem érinthető spherákba, más, a mieinknél magasztosabb égbe szálljunk föl, az örökkévalóság végtelen téreibe hatoljunk be? S ha egy névtelen szobrász (Smiles szerint) magát húsz láb magasban képzei az Iliász olvasásakor; ha nagyságot érezvén, magunkat is nagyobbbnak képzeljük, mint magas helyen az emelkedés gondolata is önkénytelen: nem természetes-e akkor, hogy a felhők világába, a tisztaság templomába gondolták magukat ama kegyes lelkek is s már csak azért is, mert érezték, hogy oly magas feszültségben tartja lelküket az eszme, mint felhőt a villany, mely sötét mélységeiben dül? Nem természetes-e a felhő is, mikor a földi bizonytalansághoz olyan jól illett az?... S nem egyenes ujjmutatása-e a Gondviselésnek az Olajfák hegye, mikor azt látjuk, hogy az eszme apostola ép' azért indítja meg a közelállók képzeletének és gondolatának eget csapkodó szárnyait, hogy a végtelenség magaslataira szálljanak föl s hogy hasonlóra birják rá az egész világot? Rendezhette volna-e jobban bárki is, legenda által föl is idézni az eszmét s aztán annak kilátást is nyitni a jövőbe, minthogy az a magas lelki hangulat, mely megelevenit minden porszemet, melyet Jézus lábaival érintett és a megelevenített helyek lelkes emlékezetének száalai egységesüljenek, fussanak össze egyetlen pontban s ez legyen külső jegye annak, mi mint egy szellemibb és tágabb, szabadabb és magasabb néző pont élt a szűk látókör fölött — a krisztusi eszmének? Találhatott volna-e méltóbb helyet a vallási epopeia trophaeumának a faji

önérzet, mint ezt, hol a Megváltó siratá népe pusztulását, a mely tehát Goethe szavaként mint „minden küszöb, min egy nagy ember átlép — megszentesül“. Volt-e megfelelőbb az eszme ezéjára, mint kézbe venni egyszer a történet elejtett fonalát, rámutatni aztán, hogy a félbenmaradt remények nem váltak a halállal semmivé s ez által az események magaslatára emelni az apostolt s a maga büvkörébe vonni az üldözöt? Nem! Nem! Aztán ki mondja meg most már, ha ezek után a legnagyobb jóakarattal sikerülhetett volna is Jézusnak *abstracte* a szellemi világrendbe való adoptáltatása, a következő pillanatban már nem zavarják-e újra meg, nem kuszálják-e újra össze e gondolati vonásokat a hozzátapadó egyéb vonások? Az agy és a lélek akkor is csak olyan lehetett, mint évezredekkel azután. Tények akkor is rabolhatták meg az elfogulatlanságot!

És ebben igazolva az érzéki formát, kérdem, a helyzet kívánalma mellett van-e még ok, miért előáll a Krisztus-legenda? Van. Az elégtétel... A halál az öntelt farizeusi hiúság, a bosszu műve volt. A föltámadás és a mennybemenetel — a revanche, az eleven tiltakozás. Szívök csordultig telt keserűségével nézték végig a Golgothát, mely mintegy mély sötétségbe taszítá a lelkeket. Ha pedig a fájdalomban égő sziveket egyszer bepermetezheté és megenyhíté az Istentől kiáradó vigasztalás harmata, — minthogy a tele szivekkel ez a jelen esetben meg is esett — akkor az idők *ethikai* szellemét véve alapul, mely szellem amugy is első csirája a nagy horderejű eszmének, új fénytől és a délvidék melegétől új életre serkentve, a halálos néma zsibbadás oszlatásáért ég felé kell szálljon Jézus; mert tettei kísérik, lévén azok mint szárnyak, melyek a minden jót jutalmazó Isten színe elé emelik, hol kárpótlást nyerhet azért a tenger keserűségért, melyet neki a zsidó párt-düh és a papi dolyf okoztak... De egyúttal kiemelkedik a hétköznapiság átlagából s égre tör megkérlelni a zsidók haragvó Istenét. A rideg valót látni és a kérdő szemrehányásokat nézni egy lett volna. A halállal beérni annyi lett volna, hogy reményök a csalódásba fulladt. Ellenben a valóság fölött egy költői képet alkotni s azt becsvágytól dobogó szívvel mindenkivel ismertetni, ezzel tartoznak Mesterük földidézendő emlékének. Vissza kellett útasítani a fásult megadás, az elkábultság szerepét szintúgy, mint a ránehezült bánat örlő érzetét. A messianismus világhódoltató

ereje parancsolta ezt. A napok életnézete sem alkalmas arra, hogy a veszteség fölötti keservbe az egész század magát belebusulja. Az új élet forró szeretete, a lángoló eszmék szivnemesítő ereje szaggatni kezdék az emberiség elkietlenülült kebelét. S már nemcsak látszik, hanem úgy is van, hogy előbb elhamvadna a csillagzatok végtelen fénye, mint a szerencsétlenek és elnyomottak szívében a szerencsés megváltás óhajtása. A szemekben ott ragyognak a nagyraváró lelkek minden álmai s ezek tulzottsága is oly természetes, mint az ifjuságé. Halkan hangzó alaptónusa volt ez a lelkeknek, melyet akkor hegyekbe, fákbá mint termékeny esőt szórtak szét, hogy kikeljen sirjából az az óhajtott és oly rég várt, de ismeretlen édes örömeiben oly naiv világ s eljegyezze magának az embereket s lefoglalja a haladást jelző és irányító magaslatot . . .

Minden százévnék megvan a maga tulajdon inspiratiója. Akkor talán nem is volt a mi féken tartsa az inspiráció hevét s talán nem is akadt más ideálja az emberi sziv túlradásainak és természetfölötti hajlamainak — Jézusnál. Minden, de minden vallásos hangulatra, önmagábaszállásra hiv; de mivel a benső szemlélés aligha nyerhetett még akkor kellő táplálékot az abstract hit-titkok rejtelseiben, ép' azért a természet isteni szépségein való elmerengése lett fősajátjává. Aztán az az óriási távolság, mely a valóságtól a képzeletet ma elválasztja, akkor nem volt meg. Az ismeretlen, mi annyi szerelmet fakasztott a szivben, annyira könnyűnek, légiesnek tűnt föl, hogy hozzáférhetőnek tetszett a légnak és a fénynek egyaránt. A tapint-hatatlant „dicsőült testben“ alkotják meg; mert a természet öléből kikelt ember még talán nem is mer a saját testére tekinteni az ihlet óráján. Kérzik aztán a legendákból, hogy az emberiségben haldoklik valami, de készen áll már viszont minden, hogy mikor a pogány hit papnői leszálltak oltáiraikról, akkor a keresztény hit varázsa emelje helyébe felkentjét. Az új szellem kezdetei, a csirázó istenigék, a végtelenre törő vágyak, a természet temploma, a költészet oceanja, a képzelet ecsetétől lelkesített helyek, a lázas napok, a chaotikus korszak, a vulkanikus talaj s a tisztuló föld mind-mind ezt mozditják elé, valamint a fájdalmak Kálváriáját végigjárt hívő, csak annál inkább szivja magába a fényt a világ világosságából, mennél több volt az árny s mennél égetőbbnek látja másoknál a frissülés szükségét . . .

Inspirálva van az egész kor! Vergilius hirdeti, hogy a dolgok új rendje veszi kezdetét; apokrifusok seregenként állanak elő, ajskaikon a legképtelenebb mesékkal s a legédesebb dalokkal, keblükben a legdelejesebb melegséggel; Róma halhatatlanjainak remekcibe beleolvassák a megváltás szent jóslatait; a szellemi nagyság tetőfokát a vértanuság jelzi; a terek exaltált beszédektől hangosak, a fölszabadított ész első vajadásaitól; Platon uralkodni kezd az emberi szellemen, eszméivel bűbajos tájakat nyit meg — s im' ezeken a theologia átvezetve a megostoroztatás és megdicsőülés, a kereszt és a föltámadás nagy hőségét, a fájdalom és megtisztulás körein átalakítja és megtökéletesíti, hogy az egekbe helyezze újra az abszoltnak titokzatos szemléletére, az örökkévaló mérhetetlen ölébe.

S tevé mindezt: minő eszközökkel?

Leszámitva, hogy vannak e műben olyan formák és színek is, melyeket csak együgyü sziv öntudatlan munkája alkot meg, tevé, a mit tett Judea földjének csodás hithatása, Jézusnak erkölcsi fölmagasztalása által s úgy, hogy az evangelium népszabadsági szelleme, mint valami isteni chorust vonta be kíséretébe a hellén félsziget szigeteit úgy, hogy a gondolat suggerálhatósága folytán a lét műhelyében a szeretet a földet előbbre tolt a közelebb hozta az eget, melyben átalakul a lélek.

Tudni kell ehez, hogy a keresztény fölfogás szerint a valódi valóságot az ég képviseli. A ker. tanban mindaz, a miről a földi lét romjain fuldokló vágyakozás az ihlet percében csak gondolni mer — az égben tény. Lelkünk sebei ott hegednek be a lelkek ősforrásánál, mint a jegeczéi anyalugjában. Hamuhodó testem sem vesz ki a mindenségből, nem veszhet ki lelkem sem. Istennel leszek, a mint ha hozzáemelkedem, most is Isten közelében lehetek. Ez a keresztény fölfogás ma is erősen tartja magát... Mondhatják, hogy az astrophysikai kutatások már lerombolták az eget, ámbár a bölcsélet a „Ding an sich“ világa, a „megismerhetetlen“ (unknowable) és az „ignorabimus“ ész-tanaival előttem mást mutat; én csak hinni tudok, mert „a nagy, de határos föld körén túl mindenütt eget találunk“. (Eöt-vös.) S hogyha halhatatlan tudósunk Brassai szerint, mióta „az ember gyermekies illuzióinak köde foszladozni kezdett és oszlása egy távoli ég derült, kék foltjaira kilátást nyitott, figyelmét ezen tény nemcsak pillanatnyi érintkezésében, hanem vele való

viszonyában és összefüggésében is megragadta“: hiszem, nem hiában ragadta meg. A művészet nem hazug; a szeretet nem hazug; tehát az abszolút érzete sem lehet hazug. A mennyről való tudat, az Istenhez menetelről való vágy önrealisálódásai, incarnatiói vagy éppen reincarnatiói sokszor és sokféleképpen mehettek végbe, a mint tényleg mentek is végbe attól kezdve, hogy a hívők, az exultáltak belebocsátották mintegy a földbe, a levegőbe lelkük izgalmaikat, indulataikat, izzó reményeit; egész addig, míg az akarat hatalmas lendülete, a lelkek magasabbrendű tapasztalata, a természetfölötti intuitio Buddhát népe szeretetének hetedik egébe helyezi. Illyést tűz-szekéren ragadja el a prófétái szellemi lét jutalmat adó régióinak rehabilitációjára. De minde sokféleség mellett is az igazság egy és örök, hogy t. i. maga a Gondviselés juttatja kifejezésre azokat az egyéni képességeket, melyek egyéniségünk erkölcsi és szellemi mivoltának magyarázatához és fönmaradásához tartoznak.

Mondhatná valaki, hogy mindezt a husvéti hit is eléggé kifejezi, mire való akkor az áldozócsütörtök? Valóban; még ezzel is foglalkozni kell. S mindjárt ki is mondom, hogy a mennybemenetel hite álljon ma úgy az embervilág előtt, a mint kezdetben. Álljon ünnepe fön arra, hogy keressük akkor a szellemi nagyok példáin való erkölcsi fölemelkedés eszközeit.

III.

Az emberiség a maga nagyjait az emlékezet fényével veszi körül s azoknak nagy eszméit, melyeknek értelmük életet adott, világboldogító tetteiket, melyek jegyeiben szellemük drága kincse az időnek örökül marad — a hálás kegyelet túláradó szeretetével ünnepli; szobrokban és más intézményekben érdemeiket megörökíti és hálával ünnepli s példájokat az unokák előtt lelkesítőül mindig mutogatja. És ez nemcsak hogy a legszebb eljárás, de egyszersmind a legtovábbbithatlan és legkegyeletesebb erkölcsi kötelesség is. Nincs ez külső fényért, nincs ez a szó szoros értelmében használt ember-cultusért, mely még az önelvakítás árán is csak hősnéck népszerűsítésén fárad. Hanem van azért, „mert a marathoni győző emlékszobra nemes lángot ébreszt az ifju Themistocles keblében s a Kálpe szirteinél Herakles felől homályosan szállongó rege a földkerekség leendő urának sze-

meiből dicső tettek után sovárgó könnyeket fakaszt“. Azért van és kell legyen e kegyeletes tény, mert nagy férfiak élettörténelme a régebbi idők eszméivel, izgalmával és örömeivel gazdagítja a lelkeket. S így a kegyeletes emlékezés nem annyira elsíratása, mint időről-időre való föntartása és megőrzése nagy emberek tetteinek és erkölceinek az utókor számára. Helyén van tehát, ha az emberiség valódi nagyjai az eszmei halhatatlanság egére emelkednek, de helyén van, hogy ezeknek nevei az eszmei magasság és dicsőség egére csillagbetűkkel irassanak föl azért is, mert a példa és az élet a maga valóságában és tanulságaiban százszor jobban tanít minden elvont okoskodásnál.

Az emberiség nagyjai egytől egyig mind eget ostromolnak gondolataikkal. Mintegy magaslaton állnak már e földön is, s ott bontják ki lelküket, ott eresztik el lánczairól vágyaikat. S megfagyaláló volna érezni, hogy a tökély utjain hatalmasan előretörékvő ember egyszerre minden eszméivel együtt az örök felejtés temetőjébe sülyedt. Nem volt eddig ez így. Sőt minél inkább elvonta az ilyeneket a felhő, mi miatt nem voltak már többé láthatók, csak annál jobban emelkedtek az emberiség egére. Minél tovább maradtak el velök a látarány vonalai, annál jobban körülölelte őket a felhő; hasonlattal élve, hogy minél nagyobb a távolság a mindennapi élet országutja és a magas hegycsúcsok közt, annál inkább takarja a köd a hegyeket . . . S míg esontetemei a dicsőség osztályosának békén pihentek a nagy édes anya, a föld kebelén; s örökalkó fejénél álomdalt sutogott a szomorú fűz, addig nevét a szellő, mely az alvók szellemével már régen ismerős, szárnyaira vette s átadta a nép ajakára, hogy ismerje meg minden, s az anya gyermeke bölcsőjénél róla beszéljen.

Nagy nevek hallatára, hogy bizonyos melegséget ne érezzen a szív, még a legérzéstelenebb civilisatio sem fogja kivinni . . .

Haláluk pillanatában ugyan inkább a megdöbbenés uralja a lelkeket. Mint hatalmas szikla lezuhanása a tenger tátongó mélységébe, rázza meg az örökkévalóság tengerébe, hullámözönébe való elmerülésök is a sziveket. Am a lélek az érzések skáláján végig fut. Megdöbbenését a bámulat, ezt az aggodalom, a félelem, majd remény váltja föl. Jőnek a szív találgatásai, melyeknek szárnya az optimismus, levegője az égnek felhője, célja a kristály-ég, túl a felejtés árnyán . . . S hosszabb vagy

rövidebb idő múlva, a halál után tán csak egy álomidő elteltével, vagy harmad-, vagy negyvened nap múltán, avagy éppen évek, esetleg évtizedekkel később; de minden esetben a veszteség súlyának, a könnyek édes mérgének leküzdésével — a közvélemény, mintegy eleven mysterium odasorakozik a nagy tettek történetcszentesítette helyeihez, az Olajfák hegyéhez; esodáló, égő tekintete odatapad a helyhez; büverejü szavai a megholtak ajkaira szállnak, hogy aztán lássa és szemlélhesse, hogy hőse eszmévé finomulva eget kérni mint száll fölebb és fölebb a magaslatok felé, a halhatatlan hir tisztább polczára. Igen! Látja és szemléli, hogy a vértanu párolgó véréből az anya föld mindenütt a nemes fő nymbusát hozza életre, és hogy a nagy halott kiemelkedik magából, s mint győzőnek az egék leereszkednek és megnyílnak . . . Sőt sokszor ennél lát és szemlél még többet is. Sok, ki az emberi háládatlanság miatt szívében egy nagy fájdalom szuró töviseivel távozik, mert nem találta meg az érdemlett méltatást, — haló porában, vagy ép hamvait kiásva nyeri el a tiszteletet, mit kortársai tőle megtagadtak. Kit életében ujitó munkájában sárral és szennyel dobált meg az irigység, azt halálában sokszor az elismerés minden esillagai ékesítettek . . . Kit letaposott a világ a hétköznapiság átlagába, emlékét az utókor szeretetének melege addig táplálta, míg Anteus hatalmával emelkedett föl arra a földi mennyországra, melyre az emberiség nagy alakjai, mintegy sirjukból kinőve — feltörnek, bizonyosságául annak, hogy az erős karral védett, hűséggel dicsőített, áldozattal erősített, lelkesedéssel oltalmazott s az ihletés próféta-ságával szolgált igaz ügy ma is feljut tüzön és vizen, harczen és halálon, véren és vason keresztül is a megdicsőülés Olajfák hegyére, hogy onnan a földi nagyság titáni méretekben alkotott apotheosisának szellemkarjaival ölelje az eget.

És tegyük most *Straussal* mindamaz *állítmányoknak*, miket egyes nagyokról állítunk, *alanyául* az egyén, a személy, a nagy férfiak egyénisége és személye helyébe az *összest*, az emberi nemet: van-e, lehet-e ennél szebb, magasztosabb gondolat? Mondjuk, hogy eszménk azt fejezi ki, hogy a földhulláról az egész emberiségnek föl kell emelkednie. Az egyesek története az összesre vonatkozik; rólatok van szó, csak a név változik! . . . Van-e ennél gazdagabb, szebb, tartalmasabb jelszava az életnek? Van-e érezhetőbb, minden korlátan és kételyen felüllevő tisztább fensége az igazságnak? . . .

S hogy ez nem láttani csalódás vagy utópia, ennek bebizonyítására nem kell messze menjünk. Nem fogunk Channing-re, az amerikai emberszeretet prófétájára hivatkozni, ki azt mondja: minden ember nagy, mert emberré született . . . Ezért annak bizonyításához sem kell fogjunk, hogy az agyban a legkisebb gondolat, a szívben a legelső érverés már az embert kiemeli a sárból. Nem szükség mutassuk, hogy magasra viheti nevét az ember, csak értenie kell fellengző lelke hivatását, tudni azt, hogy nem hódolhat senki nyugalmi ábrándjainak s nem lehetünk rideg önzésünk remete-lakói . . . Nem szabjuk itt elé a feltételeket nagygyá levésre: mert ugyis megáll, hogy minden, de minden embernek bármily sorsban és állapotban hatása az utódokra kiterjed. Kiterjed pedig szokásban, vérben, szenvedélyben, jóban avagy rosszban; átöröklődik természete a családra, gyermekre, nőre, unokára, községre avagy társadalomra . . . Nem kiváltságos halandók kizárólagos jutalma e szerint a szellemi magaslat. Halála után mindenki egy láthatatlan magaslaton van, honnan az út, föl a dicsőség fokain, vagy alá a mélységbe viszen. Nem a szerencsés kevesek jutnak csak itélet alá, ezt az itéletet ha szemmel nem is, de mégis oda látjuk illesztve minden életnek a befejezéséhez. Jutalmaz vagy büntet. És sem egyikhez, sem másikhoz nem kell, hogy fenragyogjon a név az eszmék horizontján, ugyis megtörténik, ha a feledés árkába sepi az idők szele . . . Jó tettek emléke a késő unokákban erénynyé nő s folyton növekedik. Gonoszság — pokoli fajzatban tovább szaporodik. Ha vannak a létnek magaslatai, melyen az erény jutalmában alant csalódott nemeslelkűség tettei győzedelmében jutalmat nyer; lehetnek mélységei is, melynek örökre nyugvó homályában gyalázattal földve az ember történelme rothad. Ha vannak az apotheosisnak szellem-karjai, melyek ölelnek; vannak erynnis körmei is, melyek fojtogatnak. Szóval két út van: emelkedés és süllyedés; s tőlünk függ, hogy nevünk melyikhez kapcsolódjék, s sorsunk győzelem legyen vagy bukás?! . . . S ki tagadja, hogy a hit a nemtelen indulatoknak temetője és az erényeknek bölcsője lehet? . . .

S most felelek a főkérdésre, arra tudniillik, hogy a husvétii hit és az áldozósütörtöki nemhogy rontaná, vagy helyettesitené, hanem kölcsönösen kiegészíti egymást. Más mindakettő. Más a lelki, más az eszmei vagy erkölcsi fennmaradás. Amaz a lélek

halhatatlansága, ez a tettek, az élet halhatatlansága, fenmaradása. Amaz egyetemes és szükségképpi. Az ez is, csakhogy más-más jellegben. Egymás nélkül nem állhatnak fenn. A lélek halhatatlansága legalább nem teljes a szellemi emelkedettség nélkül. Mert, hogy ismét Channing szavaival éljek: „oly emberi lény, ki Isten nélkül öntökéletesítés nélkül élt, szintoly kevésbé élvezheti a menny üdvét, mintegy egy porladó hulla, mely a sírból kivéve, a természet legszebb tájképei közé tétetnék, élvezhetné a fényt kialudt szemében, vagy a balzsamos léget, mely az ő porát elfujja.“ Azért feltétele tehát a földi felemelkedés a halhatatlanságnak, mert a ki föl nem emelkedik az emberi hivatás és körülményadta helyzet magaslatára, a látnok megtisztult látkörébe; a ki őseredeti természetben marad: úgy jár, mint a ki tájképekben akar gyönyörködni, melyek csak bizonyos magaslatról tűnnek szemünkbe, de a hegyre emelkedés fáradságát nem veszi magának. Azért kell magasabb szempontból szemlélni az emberi életet, eszmékben és tettekben élni, mert a hús és vér nem nyerheti a lélek örökségét; s még lelkeink is nyerhetik öntökéletesítés nélkül a Zebedeus fiainak adott választ: „nem tudjátok mit kértek.“ Ki számít tehát arra, hogy lelke halhatatlan lesz, annak küzdve maga magával, küzdve magasabb erényekért s a lelki erők kiképződéseért meg kell érlelnie lelkét az üdv élvezetére; hozzá kell mintegy izmosítania az egek ropantságára. S ha erre készíté valaki csakugyan lelkét, vagyis ha tehetségei szerint: a kísértetek legyőzésében, országok boldogításában, vagy egy kis gyermek helyes nevelésében, igazságban és erényben hiven munkált, akkor érdeme van a tiszteletre, kiváltságra a halála; ellenkezőleg pedig kiváltságra az, hogy jobb lett volna nem születnie.

Igy van az, hogy a menny mindjárt a föld színénél kezdődik. Így van, hogy a lélek boldog örök-életére kell egy foknyi mennybemenetel is. Így van, hogy a mily magasra emelkedtünk az időben, oly magasan vagyunk az örökkévalóságban is. És így van, hogy a mi lelkünk hő óhaja, forró vágya: a sirontuli lét, megdicsőülést, befejezést nyer a mennybeemelkedéskor. Szóval: a mi Kölcsey szerint a nemzeti nagy létnek nagy titka: t. i. a *fenmaradás* és *kiemelkedés*, az áll az egyesre nézve is. Fenmaradás a jövő életben; kiemelkedés a földiségből: nagy titka a mi létünknek is. S míg azt a feltámadás hite, ezt a mennybemenetelét symbolizálja.

Az életjelszó ezért örökre ez marad: emelkedni! Levetni az önzés súlyait. Felszabadítani a léleknek delej áramát, mely a földtől fölfelé von!!

Lemondani sohasem fog az emberiség arról, hogy eljő az idő, mikor nemcsak a martyrologia nagyjainak mennybemenetelével lesz kapcsolatos néhány nap az esztendőből, hanem az összes emberiség eszményi magaslaton lesz. Mennybemenetele lesz nemcsak a választottaknak, de a hivatalosoknak is. S akkor az egetkereső eszmék ünnepe nem egy nap lesz, mert mennybemenetel lesz akkor mindig . . . Szabadság, . . . szeretet, . . . igazság . . . erény . . . béke . . . jóság . . . menny a földön . . . Isten országa . . . Mint egek nyílnak meg és fogadják keblükre a föld vándorát. Az lesz ünnep. Az lesz a valódi ünnep. Ma csak eljövételén munkál. De munkál hittel, szüntelenül az emberiség!

BÖLÖNI VILMOS.

Dávid Ferencz.

(Folytatás.) 158 - 21

Alant még arról is értesít Ilyés prófétaként Meliussal magasra fölszárnyalt történetírónk, hogy a nagy Révész Imrétől tanult s tőle csak „tisztázandó kérdésnek“ jelzett „*nagy confederatió*nak“ nemcsak geographiai, *de* szellemi központja is Debreczen volt, — az az egyháztörténetben *csak némileg* járatosok előtt (uti figura docet!) igazolásra nem is szorul“. (Pokoly : I. 125.)

Nem is igazolja ezt Pokoly; hogy is tehetné azt? E helyett könnyü szerrel az alapul vett hortobágyi homokra kezdi fölépíteni ref. egyházát. Első fogása az, hogy Melius fegyverzett Pallas Athene, 2.-ik: 1556-ban találkozunk vele először Wittenbergben, 3.-ik: másfél év mulva, 4. lekipásztorul, 5. sürgősen, 6. hívják *haza*. 7. Mert itt *égető* szükség volt reá. 8. „Debreczen azonnal központja a ref. egyházi mozgalmaknak“. 9. Melius „a m. reformátusságnak századokon át vezére“... 10. „Legjellegzetesebb képviselője is *marad*“.

Igy foly ez a bűvös-bájos festékű tündéries rajz az egyháztörténet 123. lapjától kezdve. Csak a 153.-ikon látunk némi józanabb igazolást 1562/3-ról: „Most már többé nem Wittenberg, hanem Genf vezeti a m. reformátusokat... az *alakuló félben* (értsd: még 1563-ban is csak *félben*) levő egyház teljesen határozott kálvini jellegűt nyer“. (Pedig Pokoly Meliusa már 1559-ben a „legjellegzetesebb“ ref.)

Ám itt egyben nem kis igaza lesz Pokolynak: „A határozott állásfoglalásnak (1563-ban) olyan hatása volt, *mint a választóviznek*“. De miért titkolta ezt el meseírónk 30 lapon át s itt is csak Hanerre, a luth. püspökre, tud hivatkozni s vele adhatja elé, a mi könyve eddigi 30 lapján egyedül igaz történet: „A tarczali-tordai zsinatok alkalmával esett a legnagyobb csapás (!) a Luther-követőkön, mert akkor vették be a legtöbben a ref. vallást“. (I. 153.)

Érdekes Isten ez elismert csapása után a történet naiv további szövege: „A reformátusoknak ilyen gyors (?) és biztos (!) haladásában... ügyök gyorsan közeledett a diadal felé“. (T. i. 5 év mulva értek el a 123. lapon 1559-re fogott kezdéshez.) 1563-tól kezdve

azonban már nem Melius, Blandrata a „vallásügyek őre“ s ő vezére is János Zsigmond haláláig. (I. 147., 142.)

Ime, ily tiúndermesékből szövődik Pokoly bő tudománya, mely csak olyan két nyüüstös, mint a „nagynevű“ mesteré, kinek korai és igen gyakori ref.-ref. elnevezései vezették el őt az igazság ösvényéről. Balognak is Melius a felfujt gummidisznóeskája, Dávid Ferenczcel ellenben a „valóságos chamaelont“ (!) képviselteti (109. l.) Csupán azért, mert vallásfejlése a Jákob-lajtorján 5 nagy fokon halad fel az ég felé: a kath., luth. (1550—59), philippista (1559—63), helvét (1563—65) és unit. hit-lépcsőzet mennybe vivő fokain. A Baloghtól imádott Melius gyarló vergődése is őt ily alsó fokon történik: kath. (1531—), luth. (Tolna, Wittenberg), Brentzianus. (1559. Lásd Balognál 118. l.) Melanchton hive (1559—62) s ezek után megindul Kálvin legsötétebb, lefelé vivő lépcsőjén (1562—72.) Tehát csak 10 évig volt igazán Kálvinhitű vezér, de őt ebben is Blandrata 1563—71-ig többször megakadályozta; s fájdalom! maga Pokoly is a pokol sötétében 1570/72-ben magára hagyja őt.

Ily mesék mellett csaknem vakmerőség rámutatni itt a józan rideg tört. valóságra, mely a „jövemény“ Meliust elein is csak köznapi polczra ülteti. 1559-ben még csak tanító Somogyi Máté (1555—71) pap mellett, kinek kedvéért legott Somogyi Péterre válik. 1561—72-ig már püspök; de tudni kell, hogy az énekköltő Szegedi Gergely (1558—1563) magasan fölötte áll: plebánus, s Melius gondja csak a papszentelésig terjedt. 1563-ban Szegedit a tokaji jobb borra küldik s 9 évig Melius vezér volna, ha ugyan Blandrata, kir. tanácsos, Csáki kancellár és az udvari pap, Dávid, hármias circulusait meg nem zavarnák.

S hogyha a „messze elágazó“ (épen Genfig) nagyelméjű Melius 1563-ig csak Luther, Brenz és Melanchton hive volt, mint papi ruhája is Postillái czimlapján ezt mutatja, ugyan miképp lehet a szintén csak luth. Debreczen már 1559-ben „a ref. egyházi mozgalmak központja?“ (123/4 l.) Az a már ennél is „előbb megkezdődött (csak ugy magától?) nagy kiterjedésű és óriás (Melius is Óriás Péter volt Dávid előtt) méretű (?) munkásság“ csak hazug kath. szabásu legenda s a kálvinista szálak kereszteződő debreczeni csomópontja (125 l.) sem lehet egyéb csalfa álomképnél. Ám vessük össze e levegővárat elhallgatott eredetijével: ¹

„Hiába hullott a m. *hugonották* (értsd: ebhajduk) vére... hiába hoztak a szent (kövező és gyilkoló debreczeni) törvények: a művelt (?) világot átfonó jézsuitai félig látható, félig láthatlan (debreczeni szemnek) vasháló, melynek szálai Rómából (a kath. Debreczenből) indultak ki, fojtogatta (épen mint a ti papiros pápátok!) Európa-szerte az alkotmányos és evangyéliomi szabadságot egyképen, miután e két szabadság iker-testvér... Fokozza-

¹ Pokoly I. 125. szerint elmélete nem szorul igazolásra, 59. l. szerint: „új útát tör“ a hazai ref. befogadásának s jelentőségének megítélésében.

tosan következtek be szomoru s nyomoru *események és tények*. (Balogh 143., 147.)

Azt elfelejti fölemlíteni jeremiádja siralmában, hogy a jezsuiták azt a művelt világot átfonó gonosz hálót épen magától Kálvintól tanulták el, ki pápás hatalmát feltő gonddal őrizve, majdnem Európaszerte elnyomta a lelkiismeret föllázadását, közvéleményt irányító gonosz czélzatu, szenteskedő leveleivel s ezekbe foglalt legundokabb, sz. Ágoston kinokban gyönyörködtető poklából felhozott galád rágalmaival.

Sőt már a „m. reformátusság“ kezdete korán ilyen balog észjárásra csábította magát a „legjellegzetesebb“ mestert, Meliust is a Montblank felől ide fuvó, józan ész dermesztő Kálvin bálványozás. Szembetűnőn mutatja ezt bibliája Salamon pompás épületének leírásánál:

Salomo király „nagyságos házat“, „deszkából szüött házakat“, „öszveszüött *háló* deszka házakat“, „köröslen körül öszveszüött oldalakat, azaz oldalas házakat és kerítésseket“ épített. „Beszövé belől az falokat, öszveszüött cedrus-, fákkal. A padimentomát pedig az Úr házának beburitá, avagy szöteté jegyene avagy hás deszkákval“. „Az Úr házát megpadlá és mint egy bolthajtást belől szép renddel öszveszüötettetett cedrusfa gerendákkal, deszkákkal boltozá meg“. (1. Kir. kv. VI. 9. 12.)

Ime, mily egyforma ügyességgel fonják, szövik és hálózgatják be: Melius a Salamon templomát, Balogh a ref. Rómából az egész művelt világot, a kevéssel is megérő Pokoly pedig csak az ő hármas dicsőségü, páratlan Debreczenét.¹

A komolyabb história gyanánt szerzett s imént érdemök szerint méltatott ref. tündérregék után, most bemutatjuk páratlan dogmaköltőjüket is az utódok oly szükséges okulására, hogy Kiss Áron józanabb intő szavaival itt is élhessünk.

A jeles Melius, Balogh és Pokoly szerinti legjellegzett első

¹ Vessd össze e három ma még „tüneményszerűen“ szereplő, de eltűnő tudós „egyéniségnek“, mint a „magyar reformátusság legjellegzetesebb képviselőinek“ — Pokoly elismerő szavai szerint — „nagy kiterjedésü és óriás méretü“ munkásságuk jellemzően, sőt végzetesen hiábavaló meddő voltát azzal a hallatlan fölsüléssel, melylyel a világ legdrágább és legüresebb lyukát is szintén Debreczenben furatták meg a város roppant költségén. Nem más ez, mint — Melius „hézagos“ oszlopa mintájára — egy 330 m. mélységü artézi kút, melyből egy cseppentett csepp éltető víz sem fakadt ki bármi sok elteremtettézt buzgó háromságos fohászzkodásra sem. Pedig e füstbe ment vízi vállalatot tudósok módjára intézték el. A száraz, de fölötte igen tanulságos „ásován“ agyagpala rétegeket szépen sorjában föltüntetve, megtalálod az ilyenekben szerföött gazdag orthodox bölcsesség hirhedt muzeumában, a „legdrágább“ s mégis ily hézagos ritkaságok kincses tárházában.

ref. költőnk, elragadtatva a Mária tiszteletére bérmált kath. zsol-tároktól (ott Dominus Domina lett), az Elohim-Jehovát Szent-Háromságigá magyarította jó maga is már Dávid diadalénekeiben s ugyanúgy „jeleskedő“ bibliamagyarázataiban. Ugyanakkor ily magas önérzettel nyilatkozott meg az előtte fontos költői pályáról:

„Valakit a Szent-Lélek Isten tanit, jó hegedős (értsd: versszerző), jó tanító és praedikátor az“. (Az 2. kir. kve. Cap III.)

Bölesen elismeri: „Az éneklés gyönyörködésre és a lélek felgerjedésre való“. Eph. 5. Col. 3. 105. 1.

Azt is jól tudta, hogy legtúlzóbb elveit a nép körébe kell vinnie, hogy azok ott gyökeret verjenek. Ugyanúgy jártak el előtte az okos erdélyiek, kik Luther szép énekeit lefordították s a kath. énekekből is néhányat tiszta magyar nyelven adtak ki, hogy a hitújítás eszméi annál inkább elterjedjenek. A Gyulafehérvárt őrzött Batthyány-kodex első alapja az unitar. és ref. énekeskönyveknek. Dávid és Heltai ez 1560 körüli énekgyűjteménye őse lesz a Rákóczi Györgytől 1636-ban szétesztott 200 Öreg Graduálnak. S mivel már ekkor volt külön énekeskönyvük, a hálás atyafiak országos törvényt hoztak két év múlva a már 4--5 izben is kiadott, jóval gazdagabb és hasonlíthatatlanul szebb unitárius énekeskönyv végkipusztítására.¹

A kolozsvári költők iskolájával kapcsolatban Debreczenben is adtak már ki ekkor kálvinista énekeskönyvet. Heltai első zsol-tárai után két évvel, 1562-ben jelent meg Huszár Gál és Szegedi Gergely első énekeskönyve, melybe a kolozsváriaktól számos szép dicséretet belefoglaltak. Melius ki akarta most egészíteni énekeskönyvüket Kálvin orthodox hitének polemikus versbe foglalásával. Első kísérletében az erdélyiektől elvetett dogmákat hires földije, Tinódiként ritmusba foglalta, hogy a kedvelt históriák mellett ezt is énekelhessék.

Hosszan elnyújtott, 165 szakból álló „Szentírásból kiszedettet énekét“ kétszer is kiadhatta, oly mohón kapott rajta az újszerű „isteni dicséretekre“ kíváncsi s a botrányra annál is éhesebb nagy közönség. Az alföldi népes iskolákban már 1570 tavaszán e böles rigmus zöngött Hunyadi János nótája szerint:

¹ Ki hinné el, hogy az unitar. énekek első alapvetői Erdély költésze. tének s klasszikus utánzataikkal jó 2 századdal megelőzték a vergődő Ráday-féle költői iskolákat?

Az nagy Úr Istenért mindön emböröket
 Mostan én erre kérök,
 Hogy ammit *Istennek szájából* én szollok,
 Igazán megértsétök.
 És ezöket értvén, hiven hogy megtartsák,
 Nagy szükség mindeneknek;
 Mert *nem ez velági hazugságot szollok,*
 De *lökiet* beszéllök . . .

Tudnivalón „lelki hazugságokat“ hirdet itt énekszóban
 Melius, amint magát akaratlanul is elszólja.

Renddel azért hald meg a Christus panaszát,
 Hald meg igaz mondását,
 Antichristusoknak, Servetianusok
 Hazugsága rontását:
 Az egy Bibliának, az igaz Credónak
 Nagy, szép, igaz vallását.
 Szinte úgy káromla Ebion, Cherintus,
 Fotinus Arriussal,
 Mostan az Servetus, Blandrata, Davidis
 Az Blasius Istvánál,
 Hogy idővel kezdött az én fiúságom,
 És nem örök velággal.¹

Blandratát, Dávidot, a Servetianusokat és a Blandfranciscokat minduntalan megtalálja az ő hires bibliájában, s a Jézusnak sehol másutt fenn nem maradt panaszló szemrehányásait mind átkozott fejökre olvassa s pokolra szállítja mindazon Beliál fiait, kik nem vallják Jézust „egy erök Istennek, teremtő Jehovának“. S az ilyesmit megerősítő szent helyeket egyre-másra sorolgtatja fel az ő különösen sokat mondó bibliájából.

Köteményét vagy inkább versbe szedett prédikációját ily ékesen fejezi be:

Ez eneköt zerze Horhi Ihaz PETER Antichristusok ellen, kik az egi Istenből sok Istent ceneltak tamattak Christus ellen, mintli az hoher Sidok Isten fiúsagat, örök zületeseben, kergetik hoherul az zent Lököt rontiak ü zent Istensegeben.

FINIS. SVMMA Versuum totius operis sunt 165. (Ez az egy számítás az egyedüli igazság Melius nagy művében.)

Oly messzire megy itt az ő „költői szabadságával“ is, mint a milyen megbotránkoztató volt öt évvel előbb számtalan

¹ Legszebb része ez: „Azon egy rósába egy az rósabokor, de 3 külömb-ségök: Látod az gyökerét, látod a levelet, látod ott az virágát.“ Ilyen a Szentháromság! De mit csinál a törzszsel, a tövisekkel és az illattal? Így tehát duplán lesz a keresett háromság.

sok hamisítása, még az orozva elkövetett gyilkosságokat is szentesíteni kész bibliájában. Ott a katolikus papokat és barátokat meg a misét hurezolta volt be az ótestamentumi „Királyok könyvébe“ a Baal tisztelői és vértanui közé; most verseiben a mindig szerény és szelid Jézusra fog sok különféle kevély dolgokat: szégyentelen vallomást teremtő és mindenható álistenségéről.

Az ily ámitás épen nem volt példátlan a Melius idejében. Egy alkalommal Dévai Biró Mátyás szintoly hamisan idézgető ellenfelét a biblia hóhérjának nevezte. A Melius részvételével alkotott tarezal-tordai hitvallás pedig így inti meg a lelkiismeretlenül hazudozó protestáns papokat: hamis próféta, a Sátán szolgálja az, aki told az Isten szent igéjéhez.¹

Nemcsak a theologiai tudományban remekelt így a Pokoly Baloghok „sziklakeblü hitbajnoka“, megszólal benne ismét szeretlen kiméletlenséggel a hitbuzgó türelmetlenség vérszomjas rajongása is. Verse ajánlásában, mit főrangú nőhöz, Massai Euláliához intéz, ily pogányos lelkesedéssel riad az elmozdított egri kapitánynak, Mágócsinak, Wittenbergből kikerült cseh utódára,² ki Eger vidékén egyaránt üldözte Miksa király parancsára az unitárius és gonoszabb kálvinista hit „eretnek“ követőit.

„Valakik a Christus örök születését, Jehova egy Istenségét tagadták, undok halállal holtak meg, mint Ebion, Cherintus, Arrius, Fotinus, Sabellius, Servetus, Alciatus, Gentilis,³ Gárgyános Máté, Mezőgyáni Ambrus és a többi csak mostan is: Isten éltesse ú Nagyságát, Ugnót Christoph Uramat, az Egri Capitánt, hogy a rókákat, kanokat kergeti! Ti Nagyságtokot is kérem, (t. i. Mágócsi tornai⁴ főispánt és nejét, Pázmány Péternek nagy-nénjét) valahol vagytok, a Sámson rókáit kergessétek!“

Ime a süllyedő hajó még mélyebbre süllyedt hitvány rab-

¹ Meliusnak bevett szokása volt ez. Lásd erről Kiss Áron őszintén bevalló elismerését: M. ref. zsinatok végzései. 390. l.

² A csak találomra s forrás híjján újjából szopogató „nagynevű történetész“ 1567—1572-ig viselteti Mágócsival az egri kapitányságot s még merész következtetést is fűz üres feltevéséhez. (Balogh 70. l.)

³ Az első öt az első századok legismertebb tudós egység-hitvallója. Servetust 1553 okt. 27.-én áldozta fel Kálvin az ő embertelen istenének, Gentilist Nápolyból elűzték, 1566-ban vették fejét Bern városában Kálvin követői. Alciatus, piemonti olasz nemes, Gentilissel menekült Lengyelországba, hol Daneczában halt el. Ezek a vértanuk mind híres tudósok voltak, kik Meliusnál százszor többet értek.

⁴ Szintén Baloghnál, ki mindent jobban tud: „hevesi főispán“ (U. o.) A mi meghazudtolná magát Meliust, ha ráfogás nem volna.

szolgája, ki élénk kárörömöt érez urának óhajtott elvesztén. Melius az ő emberséges Jehova Christusától a kegyetlen kath. eseh Christophoz tér inkább s megcsókolja a kezében forgatott vaskorbácsot, mert ugyanazon egy csapással nem csak az ő hitfeleire, de egyúttal ellenfeleire is halálosan lesújt vele.

E Hortobágy felől felhangzott, de már a Bakonyban eltanult szilaj kanász vagy juhász rivalgásból megtudhatjuk, hogy az unitárizmusnak 1570-ben már hazánkban is vesztek el nemes vértanúi, kik a rabságban synyló Egri Lukács letört zászlója mellett mind halálig hiven megmaradtak. E magyar vértanúk a már ösmeretlen: Máté guardianus, Mezőgyáni Ambrus és a többi — csak akkor is! „Isten éltesse“ nemes emléköket, — Melius szavaiként.

Prózában is ad ki versével egy időben vitatkozó műveket a „szegény parasztikus“ Melius az erdélyi Franciscanisok ellen, kik mindannyian Blandrata Ferencek és Francisco Blandlatrak, blandratisták, ecebolisták, Vargák, rossz lator Antichristus eretnekek, Belial tanítványai és Baal-zebub, Belzebub fiai. Bajos volna most a sok felsorolt „ördögi hazugságból“ ide valót idézni.¹

A sziklakeblü kannibál remekel e majdnem utolsóig elpusztult emberevő, kettős művében is, mely sok ellenmondásával és dühös kitéréseivel rendkívül heves, elvakult szenvedélyre mutat; de azt is meg kell vallanunk: most mégsem oly piszkosan pórias és czigányosan alszerű, mint előbbi szokott biblia-magyarázatai.

Csáki Mihály kancellárius 1570 febr. 15.-én Meliust megintette a kiadott törvénytisztező „gúnyversekért, szidalmakkal telt könyvekért“ s figyelmeztette őt, ne adjon ki ezentúl semmit „az egyház birálata és jóváhagyása, vagy a felség engedélye nélkül.“ (Pokoly I. 232.)

Az erdélyi ref. egyházkerület törvénytudó történetirója 333 év mulva lelke mélyéből megbotránkozik a kancellárnak hivatalból való „vakmerő“ beavatkozásán. „A fejedelem ezen rendeletével mintegy oltalmába veszi a *bomladozó unitárius tudományt*“, véli sanda gyanuval Pokoly.² Nem kell itt fölöttébb

¹ Lásd e káromlással telt művet arczátlan szidalmával az unitár. kollegium könyvtárában. V. ö. Szabó, Régi M. Kvtár. I. 77. sz.

² Helyre kell itt igazítanunk a fiatal írónál megbomlott tudományt. Ha Pokoly ismerné a R. M. Kvtárt, ott megláthatná, hogy a váradi dispu-

megijedni! Csak az egy bomlott Meliust akarták ezzel megigazítani, kit a könnyen félrevezethető nép s a gyöngébb elméjüekre való tekintet mián átaltak még akkor megérdemelt helyére eljuttatni.¹

Mert János Zsigmond 15 éves igazságos uralkodása alatt soha vallásos buzgalmat egyéni vétségképpen Erdélyben meg nem büntettek. A legtulzóbb Meliust azért kellett végre is rendre utasítani, mert vakmerő nyíltsággal és konok pogány megátalkodottsággal olvasóiban a keresztényies érzület legpoko-
libb lealacsonyítására törekedett.

A fejedelmi megintés után is konokul haladt tovább Melius az ő felvett meredek útjának alpesi ösvényén. Az erdélyi határon Csengerre hirdet most, a szomszéd lutheranusok bizodal-mával rútol visszaélve, közös zsinatot a messi távol unitáriusok ellen. A már ekkor együgyünek ismert lutheránusok szivesen befogadták őket és semmi rossztól nem tartottak, bizva a magyar emberségben.

Itt első hálájok természetesen abban nyilvánult a Meliustól

tatióan rendre utasított próféta kiadta bosszúból egy hitvány művét: „Az igaz (?) ker. rövid fundamentumát“. Ezt most II. János kir.-nak ajánlta, akit Bod P. öröme arczatlan festékekkel lefestett, *miért tántorog* vallásában. Tehát a királynak személyes ügye volt a felségsértővel. Bitót érdemelt volna a folytonosan törvénytelen, nem atyai megintést.

¹ Jellemző a debreczeni szemü történetírás ítéletére nézve az is, hogy az erdélyi ref. egyháztörténet kiadóinak egy kárhóztató szavuk sincs arra, hogy Apaffi idejében az unitárius egyházi műveket a censura, értsd: a kálvinista papok legdurvább önkénye eltiltotta a kiadástól csaknem a XVII. sz. végéig, a mikor a kath. szellemü kormány adott nekik sajtóállításra engedélyt. (Lásd e censura Kálvin szellemü intézkedését Bod Polikárpusában 79/81. lapon.)

Oly muszka állapot volt a Rákócziak és Apaffi idejében, hogy minden éretlen papsuhancz neki ment a testvérvallásnak, hogy kedve szerint rugdossa össze annak követőit. E szeméttirodalmat hosszasan ismerteti Szilágyi Sándor s örömmel jegyzi meg:

„Mig a kath.-kal folyt versengés, türelmetlenség s gyűlölködés képe... a reformáltaknak egymással folyt vitája sem mérsékelt, az egységshivők elleni polemia *ment a gyűlölködéstől*“. (Erdélyország tört. II. 435.)

E gyanutlan debreczeni pápaszem is csak szomorú mosolyt költöhet a hozzáértőkben. Szilágyi nem tudja, hogy a ref. fiatal urak csak a fáradtságtól kimélték néha magukat, mert azt jól tudták, hogy az unitáriusok semmikép sem felelhetnek meg nékiek. Tiltotta azt a fenyegető fej- és jószágvesztés.

vezetett kálvinistáknak, hogy legott elszakadtak a tiszamenti papokkal a vendéglátó lutheránusoktól.¹ Azután meghozták kedvök szerint a más felekezetűekre, még a lutheránusokra is, szabott újabb kiírtó határozatokat, mikben egybefoglalták és kiegészítették az 1562.-iki Debreczeni Hitvallás óta évről-évre fokozódó Kálvinos, vagy jobban mondva: Kainos dühöngéseket. Utolsó hitezikkelyök fenmaradt kannibál czime: „A rút eretnekek és Anti-Krisztusok eltörléséről“ meggyőzőn bizonyítja, hogy katolikusnak és lutheránusnak, keletieknek és unitáriusoknak egyaránt kiadták az ujdonsült kálvinista atyafiak keresztyéni szeretetökből mostanis a magokét.

E nem atyafiságos ádáz indulat eltakarására most is egy igen jellemző álnok, ravasz fogást alkalmaztak. Nem merték a másvilágról visszaidézett máglyarakó Kálvint egész embertelen szörnyűségében az erdélyiek elé idézni: kihagyták tehát azt a minden máshitűt legyilkolni kész XI-ik cikkkelyt a nyomtatásból s e legújabb hitvallást most fekete gyászkeretű czimlapba foglalva, a legsunyibb ebalázattal épen magának a fejedelemnek, János Zsigmondnak és tudós kancellárjának, Csáky Mihálynak ajánlották.

E Kainhoz méltó csengeri hitvallásban tetőpontjára emelkedett nálunk az othodox kálvini iránynak szertelen vakmerő túlzása. Külföldre is eljutott — oda is szép sziréna, leányhal alakjában, az uszonyu (ez is Melius szava) fark nélkül — s Kiss Áron böles elismerése szerint „a magyarországi reformált egyházak közhitvallásául tekintendő.“ De itt elfelejti hozzá tenni azt: csak a régi időben. Mert 1881 óta egészen más szelek is fudogálnak néha a Tisza és Hortobágy mellékéről.

Azt sem hallgatja el e pusztában minket elvezető Áronunk, hogy a hamis (mert ezt is katolikusnak nevezték el) hitvallás kimaradt része azt sejteti, hogy Csengerben *még többet is* végeztek, „amit talán magok sem láttak emlékezetben hagyandónak!“²

¹ A csengeri szintén úgy, mint máshol, sokat lakomázó zsinatra az erdélyi unitáriusokat is meghívta, mint jó gazda, Melius; de ezek nem mentek el oly messzire. Melius azzal hitegette később egy levelében a fejedelemet, hogy ő a német tisztektől menedéklevelet esközölt volna ki. De az unitáriusok azért sem fogadhatták el a Meliusékt meglovívását, mert nem tudták: vendégeknak hívják-e őket oda, vagy csak pecsenyéknak.

² M. ref. zsinatok végzése 673. Ily óvatosan tüntették el a ravasz rókák később az Egri Lukács, Alvinczi György, Dávid Ferencz és Tho-

A magyar Kálvin e sikerült huszárvágása után, mely a lutheránusokat is a legkimételelenebbül sértette, nem mehetett el Melius a még távolabb eső Miskolcra is, hová újabb zsinatot hirdetett, hogy az eddigi vérszopó vívmányokat ott is végképen megerősítse. A lutheránusok az ő vékony nyakukat is melegen szorongató kegyes szándékot végkép megakadályozták. Debreczenre szorult ezután jó ideig Melius hitbuzgó tevékenysége, hol a csengeri zsinatról hazatérve, a jámbor törvényhozó áldróféta a lehető legnagyobb felfordulást találta.

Mert nemcsak e szalma- és nádfödeles, reformáltan szenteskedő Róma forrongott ekkor már a szabados Genf módjára a Kálvinhit fanyar és legkeserűbb gyümölcseinek esömörétől; maga az 1564.-iki leégés óta legnagyobb prot. alkotás, a friss kollegium is nyíltan fellázadt immár a kényszerült klastromi élet sanyargatásaitól testben és lélekben elfásulva. S épen a mely időben Beza Meliusnak kérkedőn eldicsékszik a genfi akadémia feltűnő szaporodásával, Debreczenben csaknem egészen üresen marad a „fényes“ főiskola az 1570/71. iskolai évre. Maga a tősgyökeres debreczeni igazgató, Félégyházi Tamás, embereli meg magát, Melius vasjárma alatt immár telke mélyéig elgyötörten. Fölszedi diákjait s elviszi egy szekérkaravánnal Kolozsvárra, hol az ebrudon kivetett protestáns pápa komor szelleme még a setét kőfalak közt sem retteggett már egy árva lelket sem.

Az érkezett bujdosó vendég-diákokat óvári akademiájukban s részben a külvárosi népes algimnáziumban szállásolták el az imént Csengerben kövezésre és máglyára szánt eretnek atyafiak. Annyira távol állt szeretni kész szívöktől a bigott féltékenység, hogy a most jött Félégyházit tették meg az akadémia magyar rektorának, a híres humanista költőt, a külföldi eredetű, végtelen sok tudásu Sommer Jánost, állítván kisegítő lektorként melléje.¹

Meliusnak támadt ezalatt otthon is elég baja a körnei közül meg nem szökhetett, elégedetlen maradék-hallgatókkal. Hogy könnyebben végezzen velök, segítségül hívta egyház-

roczkai János halálára vonatkozó iratokat is. E szenteskedők már akkor féltek az utókor ítéletétől. Dávid minden írását elpusztították.

¹ Ez érdekes diáklázadást Gyulai János rektor mondja el 1586-ban Félégyházi Tamás, akkor már néhai debreczeni papról irt gyászversében. Lásd Frankl, Hazai és külföldi iskolázás a XVI. sz.-ban. 190. 191. l.

megyéje összes papságát s 1570 nov. 10.-én megint az 1567-ikihez hasonlóan „házi zsinatot“ tartottak jó bor mellett Debreczenben. „Helyi és magánügyekben intézkedett“ e zsinat, Kiss Áron óvatos megjegyzése szerint. (Ref. zsin. végz. 735). A „helyi és magánügyek“ egyházi elintézése mellett Melius hangzatos könyörgést szerkesztett Kálvin példája szerint egy általános választásra s egyetlen megmaradt hű emberét, „Balogh nagyhatásu“ Duskás Ferenczét, állítja hamar főbirónak,¹ magával hasonszörű tisztviselőket választatván mellője, a Debreczenbe mindenfelől menekült hazátlan sehonnaiakból,² mert az eddigi birák, a „Debreczeni Disputatio“ szerint is, vakmerőn ellene szólottak vala.

A város legrégebbi papját, Somogyi Mátét, tehát földijét, ki 1555 óta szolgált a városban s valószínűleg az ifjú Melius útját is oda ő egyengette, bevádolta a tanácsnak, példadasképen az erdélyiekhez titkon való szításért. A nagy Kálvin is szakasztott így bánt el már nem kedvelt barátjaival. A somogyi Servet természetesen nem vállalkozott az ő embertelen Kálvinjának hasonló megdicsőítésére. S hogy az ilyféle főbenjáró tökéletlenkedésre bárkinek is kedve többet ne támadjon, halálbüntetés terhe alatt tiltották el Debreczenben az „arianus“ hitre való áttérést, bármily időre s a város bármily lakójára nézve.

A boldogtalan Szücsöt, Debreczen történetiróját, nem oktatták ki az oda való bölesek: ha a város sötét multjánál jellemzőbb zord vonásokra akad, ne árulja el azokat, kövesse a Balogh s újabban Pokoly példáját, kik okosan mindent elhallgatnak. Szücs még azt is elétálatja, hogy Kálvin bosszuálló elméjének legádázabb fattyuhajtása is törvénybe lépett Melius boldog korában. A száműzött eretneket vagy káromló bűnöst nyilvános vezeklésre ítélték. Nyelvére vetett vasfogóval a város hóhéra

¹ V. ö. Balogh 95. Szücs Debreczen tört. II. 553/4.

² Epen ily úton járt el a nagy Kálvin is a sajátjaként elbitangolt Genfben. Servet kivégzése óta lázongtak ellene lelki rabszolgái. Saját diacek-véseként „egy utolsó döntő harcra hivta ki“ őket, 1555 máj. 18.-án. Kálvin zsoldosai, a franczia száműzött földönfutók beültek az ős vagyonba, kiverték onnan gazdáikat a legnagyobb nyomorba. Kálvin is martalócz módjára megkapta bizonyosan a maga lugas szőlőeskőjét, hol vén korára megpihenjen. „Nem sok vérbe“ került a végső diadal, ekként vigasztal itt egy jeles kálvinista jezsuita.

vezette az elítéltet utcázáról-utcázára, majdnem meztelenül, kezében égő gyertyával, nyakában felkötött súlyos kövekkel, mely ékes pogány függőkkel agyon veretésre érdemes voltát tudatta. Azután a piacon pópista módon letérdelve, a Melius vagy Kálvin bűnbánó és irgalmat esedező imáit kellett elrebegnie. Jól mondja itt Révész Imre: Isten képmását e törvényhozó kannibálok egész a veszett kutyáig lealacsonyították. S mindez miért? Azért, hogy a Kálvin vallásától el ne tántorodjanak. (Szűcs István, Debreczen tört. II. 528—9. Révész, Kálvin élete. 132.)

Melius jövedelmező szent üzleteiről is meg kell itt emlékeznünk. Vegyes tartalmu, nagy részt csak fordításból, értsd: ferditésből álló munkáit, melyekben Erasmussal jól megfért a Belzebub is, gazdag nemes uraknak ajánlta. Néha egyet többnek; egyszer az árusoknak is, kikkel oly szívesen barátkozott. Gonosz bibliáját két kegyes nőnek,¹ „Szent Jánosát“ magának az Istennek ajánlta, kihez közbenjáró nélkül fordulnia, hitvallása szerint gonosz szentségtörés volt. Melius ez ajánlásában ravasz számításal felsorolja Isten előtt a pártfogó főurakat, kiket ő pártol most Ura előtt. Könyveiben személyeskedéstől, szidalmak- és rágalmaktól épen nem tartózkodott, bár ő ítelt leg hamarább mások felett. Ezért egyszer példásan meglakolt. Dávid Ferencz így mondta meg a szabad szájú Péterekről a maga mondani valóját:

XIII. Calumnia. Ezt írja (Caroli Péter Czeglédivel együtt Debreczenben, 1569-ben kiadott prédikációiban) hogy mű irásun-

¹ Dávid Ferencz utolsó művében asszonyembereknek nevezi a tőle becsült nőt. Tanítványai Bogáthi és Enyedi elbeszélő műveikben a női erényeket dicsérik. E téren követőjük Bodó János, a kolozsi pap, a XVII. sz. elismert költője. A hajdan megvetett női nem fölemelése egyik törekvése volt Dávid szabad lelkü irányának.

A sok boszorkányt máglyára vitető Kálvinnak méltó apostola Melius még a főuri asszonyokat is asszonyállatoknak nevezgeti kora szép szokása szerint, s azzal hizeleg, hogy a koldus Lázár túros (sebes) lábait nyalogató kutyákkal hasonlítja össze őket.

Nem találjuk a Pokoly, Balogh, Révészeknél azt sem, hogy a haszonleső Melius egyik könyvét mint „szegén káplán“ ajánlja főúranak püspök korában. Czigányos alázkodása 1567-ben a fejedelem előtt, kitől újabb szőlőt kunyorált volna, ilyen: „Sereniss. M. V. *cliens dedidissimus*“. (Brevis Confessio“ nem rövid ajánlásában.) 1570-ben pedig újabb hóhér könyvében ki lenne más koldusabb kéregető, mint a Mágócsi párnak magát buzgón ajánlgató „szegén árvája“, Horhi Ihász Péter.

kat, mint Gritti sáphránját obtrudáljuk az embereknek. Bizony kívánnók és akarnók, hogy miképpen a tü irástok szabadon forog és jár mű közöttünk, és szabad vásárokon, sokadalmakban adatik el, hogy a képpen a műénk is szabad volna. De tü mit eselekedtek és minemü tilalmot találtak ennek — nyilván vagyon“.

„A Gritti sáphránt én nem értem. De hallottam, hogy az emberekre kiosztották és reájok küldték; azután az árrát megkérték és kívánták. Bizonyába szinte így vagyon a tü irástoknak is dolga, mint a Gritti-Sáphránnak. Mert Melius Péter sok maculatoriumokat csinál és kettőnek, háromnak is a szegény együgyü jámborok közzül dedikál benne: de nem kér semmit érötte. Ha nem kért volna érötte, *nem volna Melius Péternek olyan düszes palottá(ja) a debreceni piacon*. Más a neve: Christus palástját kell foldozni; de *az hypocrita palást alatt lakik*. Nem szállunk semmit az jámbor és Nagyságos Magoczi Gáspárnak és az ő jámbor feleségének nagy költsége felöl, mely ő néki (t. i. Meliusnak) nem hejába, de egyébképpen igen heába esett“.

„Te pedig Caroli, Pendet (Czeglédi) Györggyel mint hordoztatók sáfrántokat? Tudjuk, mint fejtetek szép szin alatt egy nihányat a fő szövények közzül. Mondja meg az jámbor Albirt Deák, ha ingyen adtad néki a te perdikátióidat.¹ Úgy tetszik, egy kezében a maculatoriumot adtad néki, a másikban vartad a pótolást. De tü nem vattok bünesek, hanem csak mű. Mond meg, mind ez mai napiglan, *kitöl kértünk csak egy tallért is a mű sáfrányunkért*. De mind így jár. Szabadon mondjátok. De miért hogy nem tüzes és meg nem égeti szájatokat, szabadon elmentek benne. De Caroli öcsém, *pulchre mentiri non est verum*“.

XI.

Unitárizmus a délponton. Magyar lelkü utolsó királyunk megdicsőülése.

Dávid Ferencznek a diadal ez izgalmas napjaiban nagyon sokat kellett küzdenie a bizonytalanra váló jövő ellen. Csaknem egész Európa tudós tábora zengett immár az ő nevével, az ő nevére szórt éles szidalmaktól és kétes dicséretektől. Kül-

¹ Gúnyból áll itt a rontott szó, mert a „szelid lelkületű“ Károlynak kivált 2-dik prédikációs könyve a leggaládabb, hozzá méltó rágalmakkal volt tele. Kénosi Tösér szerint nem is lehetne prédikációknak mondani azokat. És Károlyi szabadon kiáltotta ki a boros szent szitkokat s megtorlás nélkül adta ki egy példányig elpusztított pizok-könyvét Pokoly e siratott cenzurás világában. Basilius és Heltai békén túrték a kartársi hálátlan bánatalmakat. Dávid Ferencz pedig becsületre tanította az ötet is rugdosó szökött mesterét.

földi divatos portéka volt akkor a kelendős Luther- és Kálvinhit. E külföldről beszállított hamis magyar tulipánok megvédésére is minduntalan a külföldi nagyobb tekintélyekhez kellett fordulniok. Ez utóbbiak ugyanis könnyebben hozzáférhettek a tevékenyen sürgő-forgó, de egyszersmind sok hamis portékát is szétküldözgető szász- és helvét hitgyárakhoz. Ez fejtí meg titkát annak, miért nem volt semmi lélek az idegen kezekbe fogodzó gyámoltalan s Révész I. elismerése szerint „nyavalyás és boldogtalan“ magyar reformációban.

Áthanasius, Augustinus, Jeromos, Aquinói Tamás s más őskori egyházi atyák mellett a kegyetlen Damasus, Gelasius Kalixtus pápákra, sőt magukra a kath. szent zsinatokra is nem egy ízben hivatkoztak jónak vélt, de kifejezni csak igen gyarlón tudott igazaik mellett.¹ A külföldi tudósok közül Bézát és Bullingert, Servet két hienáját, Majort és Simlert lovalták föl e tehetetlen magyar tudósok eszesebb honfitársaik legyőzésére, vagy legalább nyilvános megszégyenítésére.

A wittenbergi Major nagy hévvel támadta meg a szerinte eretnek erdélyi hitet s a fejedelmet fölhevítve híveinek kivégeztetésére. Megfeledezett Luther mondásáról: ha fegyver kellene a máshitűek ellen, akkor a hóhér volna a legtudósabb. (Ami Kálvinra is nagyon jól illett.) A szent hóhérok azonban nagyon gyarlón állottak ekkor tudomány dolgában, mutatja ezt hű tanítványuknak, Meliusnak, botrányos, tudatlan és gonosz biblia-magyarázata. Mikor Károlyi Péter Major könyvét sujtja Dávid fejéhez, ez oly kevésbe veszi a tudatlant, mintha Kis Miklósról szólana.

„A Doctor Major irásának folyása nyilván kimutatja, hogy az Attya Istennek fő méltóságáról nem igaz értelemben vagyunk, mert azt vallja, hogy a Christus hivattatik Ábrahám, Izsák és Jakob istenének, holott a szentírás azt nem bizonyítja“. (Az Attya Istennek . . . 1571. Ggg. 2. lev.)

Zürich-, Bazel-, Genf- és Wittenbergben, sőt még Danczkában is egyre-másra jelentek meg az antitrinitariusok ellen irt hevesen ezáfoló vitairatok, sőt pasquillusok. A Palatinatus (Pfalz) első kálv. választó fejedelme, a heidelbergi kátéba a

¹ A szorgalmas luth. Huszár Gál pl. kosoregve panaszkolta, hogy ő alig tudja fölfogni a Kálvin mélységes tudományát. Elismerte azt is, hogy a kis újjával sem tudja fölérni annak mesteri latinságát.

tridentí zsinatról goromba sértést beszuró III. Frigyes a híres Zanchi Jeromost kérte fel, hogy a gyulafehérvári 1568.-iki vitatételek felől őt felvilágosítsa, mert állítása szerint rendkívül kíváncsi volt a körában feltűnt s réginek tetsző erdélyi hit mielőbbi megismerésére.¹ Azonban itt is ebre bizta a háját — sváb urak szokása szerint: Zanchi uram vélekedését előre lehetett tudni.

A külföldi protestantismus már ekkor különböző apró felekezetre oszlott. Még a nagyobb svájci városokban is ki-kidobta egy némely nemesebb gondolkozású tanács a Kálvin kínálta, Szent Ágostontól orzott, szerintök csak kölesönnvett, ámde teljesen magának eltulajdonított rothadt, bűzös orthodox dogmaszemetet. A praedestinációt kivált, testi föltámadást, sola fidest szolgáló-akaratot, az egész emberiséget már jó előre megrontó eredendő bűnt, mely még a napot is elsötétítette és több ilyen illatos, tömjén füstölt vagy barátságú bolondos, ma mosolyt keltő elveit. Így járt el Erasmus felvilágosult hona, Bazel, azután Bern és Zürich. A fejetlen lutheránusok Luther kidölte után magok is számtalan picziny szektára bomlottak s így szakadtak el mindnyájan a józan észről. Akadtak orthodox és csak egy néhány százalékos, vagy mérsékeltebb hitű lutheránusok, azonkívül különféle tudósokban bizó philippisták, flaccianusok, brentianusok, majoristák s több más ilyen ista vagy anus végű s nevű zagyvalék szerzetek. Brenz külön hite pl. csak abból állt, hogy Krisztus teste mindenütt jelen: még az ő üres zsebében is.

Ezek a félszeg, felemás fényű, csak pusztán hit, de nem egyszersmind józan ész sugárzó füstös lámpások alig türhették el egymást. Az érdem, jótett, józan ész, lelki szabadság és szabad akarat ma az emberiség legdrágább szellemi kincsei; Luther és Kálvin idejében még csak nevek kimondását is már kárhóznak tartották e csupán csak hinni törekvő esztelen rablelkek. S azt dehogy tudták volna békén elnézni, hogy még a félvad Erdélyben is az ő pislogva füstölgő mécsőknél különb derült világozás áldott napként fölsüthessen.

A Wittenberg- és Genfben kiadott rágalmazó s minden áron csak égetni akaró szenteskedő könyvekre Dávid és Blandrata feleltek meg emberül. A Majornak felelő könyvben három

¹ Jakab, Dávid F. élete. 118.

legocsmányabb kath. bálványképet is közzétettek a megelevenített hármastagozatu szentháromság szakszerű ismertetésére. A Melius nem különb költői illusztrációit most nem érintették ezek az indiai Trimurtira s pogány görög Hekatéra élénken emlékeztető torzabrázolatok simé! e valóban legundokabb szörny bálványképek ellen soha egyetlen egy kálvinista panasz sem emelkedett.

Legmeglepőbb az, hogy még a messzi Londonban is adtak ki már 1574 táján unitár. könyvet. Szerzője Ritter Raffaj. 1575-ben irt ellene Wigand János pomeráni püspök Königsbergben.¹

Európa felvilágosultabb részeiből lelkesült tetszésnyilatkozatok is érkeztek ez időt a mi kies — kis Erdélyünkbe. Dudich Boroszlóból az őt Kálvin hitére visszatérésre intő fajtalan Bézával lelkesen tudatja egy isten-valló hitét, s az üldöző kálvinizmusnak megvető elhagyását és hálásan, jó szívvvel vallotta meg azt is e tudós kannibálnak, hogy az egyetlen Dávid Ferencz meg barátja Blandrata támasztotta fel ő előtte sirjából a pápák által mélyen eltemetett ember Jézust.

Vilini Sándor a lengyel Varsóból fordul nagyra becsülön Dávid Ferenczhez, hogy a serdült korban való igazabb apostoli keresztelést pártoló figyelmébe ajánlja. „Örömmel hallotta, hogy Erdélyben s Magyarországon az Úr Istennek, az ő Szent Fiának és a Szent Léleknek tiszta ismerete nyilván prédikáltatik“. Isten áldását kívánta e magasztos munkára.²

János Zsigmondnak is felajánlottak egy külföldön készült s latinul irt spanyol tudós művet, a Spanyol- és Olaszországban, IV. Pál, Caraffa-nemzetségből származott legembertelenebb pápa óta veszettül dühöngő pápai inquisitio ellen kiadottat. A fölvilágosult nemeslelkű fejedelem lefordíttatja ez egész világon üldözött igazmondó könyvet Heltaival és saját költségén bocsátja közre, hogy népe igazán ismerje meg, kiket tiszteltek előbb oly alázatosan, s mily véres-tüzes, szentes látnivalókkal gyönyörködtetik alattvalóikat most előbb a római s azután a rómainak nyomába lépő genfi és wittenbergi kegyes pápák.

Maga János Zsigmond még a „Nagyváradí Disputatio“ tör-

¹ Sand, Bibliotheca Antitrinitariorum 84—86.

² A küldött anabaptista könyvet Dávid lefordította s kiadta. Ez az egyetlen anabaptista könyv irodalmunkban. Lugossy József a fordítás szép nyelvét a Pázmányéval vetélkedőnek nyilvánította.

ténetének 1570.-iki kiadásában is részt kívánt venni. Javitott a szövegen és toldott be több olyant, a mi emlékezete szerint kimaradt a följegyzésekből.

Dávid Ferencz erről utolsó művében így számol be hiveinek:

„Ha az Váradi Disputatióban semmit nem bizonyíthatott (értsd: Dávidról a szó), még nem rövidült meg az Istennek hatalmas keze, ki vagy ő általa, avagy más által, kit arra akar választani, az ő igasságát és tisztességét meg tudja oltalmazni. Csak üdönnek előtte a győzedelmet ne énekeljétek, mert a tü kevélységeknek vége szűgyen és szidalom lészen. De nyilván vagyon a Disputatio kinyomtatva, mely fölül nem mondhatjátok, hogy hamisan nyomtattuk volna. Mert minekelőtte a nyomáshoz kezdettünk, a Felséges Fejedelem, a mű kegyelmes Urunk, meg akarta látni, és megolvasta az ő fő népeivel egy nihánnyal, és önnen kezével notálta (jegyzett belé) az exemplárt, és hozzá tött, a mi őnéki eszébe jutott. Ugyan jó, hogy *nem egyedül voltatok a Disputatióban*, mert szadadon beszél- lenétek mindent a tü kívánságtok szerént. De nem lehet; mert több és sok jámbor volt rajta. Azok tudják, ha Dávid Ferencz bizonyított valamit, avagy nem. De úgy tetszik, *tü vivétek a szalmakoszorút haza*“. (Az egy Attya Istennek és a Jésus Christusnak istenségekről. 1571. Ccc 2. lev.)

A fejedelem böles intézkedésére 1571 jan. 1.-én tartották meg a már unitáriusnak is beváló országgyűlést Marosvásárhelyen. Sok egységshivő és egy istent valló nemes úr gyűlt egybe az újév ünnepére a régi nagytemplomba, mely ekkor Erdély legelső kálvinista egyháza volt. A városnak majd fele azonban már a józan hitet tartotta.

A fejedelem a mult évi medgyesi gyűlés szellemében legfőbb tárgyul azt tűzte ki, hogy a vallásban feltűnt szertelen indulatokat, a más hitűek rút gyalázását, országos törvénnyel tiltsák ki a keresztények köréből. A Meliuspárt főemberei, — köztük Boesikai György is, kinek egyik frajját vette el Melius — most ez ellen hevesen fölszóaltak s a lutheránusoktól is támogatva, elhalasztották a határozat hozatalát: tartottak ugyanis az unitáriusok növő hatalmától. Ellenben közakarattal megerősítették a vallás szabadságát s teljes unióban, egyetértve váltak el egymástól.

Isten igéje mindenhol szabadon prédikáltassék, a hitvallásért senki se szenvedjen, -- e sokat jelentő törvény megint a Dávid és fejedelme nemes lelkét dicséri. Bár még neve sincs most főlemlítve, e szabadság-szerző törvényben a 4.-ik legtovább haladt, legszabadabb szellemű ker. vallás volt a többi három

orthodox hit mellé fölvéve. E törvényrakta sziklaalapon épült föl azután a minden középkori babonától megtisztult józan hitnek háromszáz év óta mind máig első és legfenségesb, egy isten imádó anyaszentegyháza.

Jóllehet szép gondolat, de nagy botlás Bod Pétertől az a föltevés, hogy az ekkor kötött uniótól származott a később Geleji Katonának is megtetsző (magokénak tulajdonitja) unitárius név. A „nagynevű“ Balogh is téved szokásához hiven, midőn tolvaj-lámpája¹ után már a csengeri zsinaton hangoztatja az ott föl villanó unitárius nevet. E renaissance alkotásu, az őskeresztények közt monarchianus alakban ismert, s Erdélyben az unitarizmus fölvirágzásakor új életre költ név legelső föltünésében a Servet halálos ítéletébe Kálvintól vétek gyanánt föl vett „trinitarius“ gúnynév ellenlábásának tekinthető. Kálvin szabad gondolkozást üldöző Defensiója ellen irt hatalmas vitairatában, talán Blandrata használta 1575-ben legelőször e később oly gyorsan elterjedt kifejezést. Ám azért mégis nem annyira az ő csak felfogó, mint sokkal inkább a Dávid teremtő elméjét vallja alkotójának, ki a mi bérezes hazánk igaz lelkű Servetje volt s e lelkéből becsült lángeszü ideálját, sőt magát a mindennél tökéletesbet, magát az ember Jézust — mint a tudós, de szivtelen doktor — soha semmi világi haszonért el nem árulta. Dávid halála után husz év mulva e találó elnevezés az országos törvények közé is bejut s elhat nagy hamar minden művelt nemzet ismeretkörébe, — csak a magyar nyelv szótárában ne keresd az ilyen magyarlelkű alkotást hiába.

Mily böles intézkedéssel tűnik föl itt is művelődésünknek Martineautól regényesnek vallott szép történetében a mindenható isteni gondviselés! Csak öt évvel az új fölvilágosodást törvényesítő vásárhelyi gyűlés előtt János Zsigmond az előtte kedves Brassóban hirtelen betegágyba esett. Körülte állói lemondtak minden reménységről: a szultánnak azonnal jelentést küldtek s Báthorit, a legkitünőbb vezért, jelölték ki utódának. Ekkor történt a zavaros jövőben bizakodó Kain-próféták legvakmerőbb pártütése: a helvét havasok minden gonosz ördögét ide üzte a fagyos, irigy német szél s azok a Hortobágy homokbuczkáin

¹ *Lampe* Hollandiában ugyanis oltulajdonította Ember Páltól kapott könyvét. 1728 utrechti kiadása: „Hist. Eccl. Ref.“ 263—71 lapját v. ö. Balogh untalan tévesztő ráfogásaival: M. pr. egyh. tört. 108.

otthonos tanyát verve, legott szétáradtak nemzetünk józan eszé-
nek kiverésére s türelmes lelkének halálos megrontására.

A gondviselő, jóságos Isten legott talpra állítja a halni
készülő utolsó magyarvérű királyt. Oly magasztos lelki erőt ad
néki, mely egy egészen új lelki világ előállítására is elég lett
volna. A gyöngye testalkatú, de erős lelkü szabadsághős ettől
kezdve mind hivebben teljesítette a reá bizott fontos földadatot
s a prot. székelység (Erdély lelke s maig legjózanabb, legtehe-
tősb ereje) fővárosában nagy művére 1571 újév napján tette föl
a szerencsés befejezés diadalmas koszorúját.

Nem volt azután többé mit keresnie itt alant e bünös
földön. Az unitárizmus tökélyesbitésére pedig hosszas megpró-
báltatások voltak még szükségesek, hogy új meg új lelki feje-
delmei is számosan támadhassanak. A nemcsak név szerint, de
tettekben is valódi királyt elszólította végre az Úr közülök,
mikor már lelkében nyugodtan elmondhatta: Én már megtet-
tem kötelességem! Amint az országgyűlésről haza felé tartó
útjában itt-ott vadászatva, útban levő várait, Görgényt, Vécset
stb. megtekintvén, holvalóit számba vevé, hirtelen a nagy hó
miatt támadt erős fagytól fölújult régi betegsége s szokott négy
lovas hintóján gyorsan sietett Gyulafejérvárra, hol a végren-
delkezés befejezésével foglalkozott.

Meghalt fényes kir. palotájában hazatérte után két héttel,
márczius 14.-én.

Csak egy nap választja el halála emléknapját a magyarnak
mindig emlékezetes márcz. 15.-től, mely a császári törvénytelen
szolgaságból nemzetünket elvégre fölszabadította. 1556 márcz.
15.-én üzték ki Kolozsvárról a Rómának és Bécsnek lekötött
szerzeteseket. Ember Pál márcz. 15.-re teszi 1566-ban is az
unitárius vallás fölpirosuló hajnalát, mikor a pápák orthodox
sötétségének legnyomorultabb rabságából fölszabadult lelkek
immár Jézushoz, az apostoli hitvalláshoz visszatértek. Az újabbi
félszáz év előtti fölszabadító napra az egész nemzet hálával
tekint most vissza: vajjon a lelki szabadság dicsőült megterem-
tőjét, első törvénybe iktatóját mily nemzeti hála kísérte kora
sírjába?

Tizezer fegyverbe öltözött gyászvitézzel jelentek meg a
Báthoriak a nagy temetésre, hogy a veszendőben forgó örök-
séget családjoknak biztosítsák. A szultán is meggyászolta főköve-

tével Szulejmán világverő padisah fogadott kedvelt fiát. A szomszéd lengyel királyság is elküldte hű képviselőit, hogy a pár év múlva trónra várt, de elhunyt vérbeli lengyel királyfit méltóságához illően utoljára megköszönthessék.

A nemes halottnak lélekben szerető testvérei mélységes bánatban merültek el. Reszketne az aczéltoll, ha arról kellene írnia: a kárörömnök mily ördögi kaczaja futotta be végig a Tisza martalócokkal rakott (majdan Bocskai „angyalai“ lesznek) felvadságban uszó bűnös partmellékeit. Kálvin minden fölszabadult ördöge ott tombolta „parázna verrasztóban“ halotti tánczát a nyakát már szorongató nyög szerencsés elszakadtának fölujjongó örömében. A trónt elfoglaló emberséges új fejedelemnek kemény törvénnyel kellett eltiltania az örömtől megrészegült pokoli had bigott gyűlölettől szitott rágalmazó szidalmait.

Minden nagyobb pompa nélkül, de annál mélyebb szivbeli szomorú bánattal helyezték el anyja sirjába Erdély legrégebb székesegyházában, amint ezt éppen ő maga úgy kívánta. Az ott lábatlankodó gaz Forgács két bagolyszemével¹ mindent balul nézett le s elégedten jegyzé föl meghalt úráról gonosz szive új rágalmát: „ritu vero Christiano nullo omnino“. Csaknem versben zengte el kárörömét, hogy a legszentebb pápa bálványozó zsidós füstöléseit, szagos szentelt (Melius szerint: fentelt) vizét, pogányszerű ruhadiszítéseit, lobogó szines papi szoknyáit (Melius ennek is külön nevet ad) sehol nem láthatta. Mert a végrendelet végrehajtói (így igazolja szentes hazugságát) János királyal együtt a régi vallásból semmi ker. szertartást meg nem tartottak.²

A fejedelem leghűbb barátjai közül kinevezett testamentariusok, Békes, Csáki, Hagymási, Bornemisza, a lengyel Nizovszki, még egy székely primor és egy szász esküdt főpolgár mind ott állottak néma részvétellel, ünnepiesen a gyászpompa díszes voltának emelésére.

Egyszerűen feketébe öltözött, kedvelt udvari papja tar-

¹ Lásd műve első kiadásában az inkább urától elcsapott, mint lemondott váradi püspöknek kopasz fejü, meredt szemü, felvont szemöldökü és mindezekon felül: pödrött kajla bajuszu szakállas gavallér arczképét. (Posonii et Cassoviae 1788.) Csaknem örült kétség rí le demoni arczáról. Esze volt, de lelkét már rég elvesztette valahol.

² Forgách, Commentarii. 636—7.

totta az édig felható, bár nyomott hangu gyászbeszédet fölötté unitárius ker. szertartás szerint. A magyar városokból összesereglett diákok és saját fődiákja is, Csanádi Demeter, sirató gyászverseket költöttek róla. A halottat dicsőítő beszédet — egy gyönyörűen szép s lelelkesebb klasszikus oratiót — a kolozsvári kollegium leghiresb főtanítója, Sommer János szavalta el a tudósok latin nyelvén, kinek aggó sejtelmekkel súlyosbodó kijelentése, hogy a nagy halott volt e világon a legelső és ezer év óta egyetlen király, kinek szabad szellemü uralkodásában az Isten egységét valló evangeliomi hitet s e hittel vele járó teljes lelki szabadságot szabadon szívök szerint hirdethették, — az egész nagy gyászoló gyülekezetet sűrű könyekre fakasztotta.¹

Valóban János Zsigmond zürzavaros korát és a saját ifjú életét is fonnyasztón sanyargató mostoha viszonyokat behatón tekintve, a legjobb királyok egyike volt, kiról méltán mondhatja el életirója: „Uralkodása alatt a hitért és meggyőződésért egy csep kiontott vér sem áztatta a magyar földet“.²

János Zsigmond élete utolsó éveit nehéz gondok, súlyos aggodalmak közt töltötte el. Sokat adott ugyan az igaz hitnek szabadon való terjesztésére; de kevesebbet az igaz hit támaszainak megerősítésére is. Semmi jele annak, hogy Dávidot hűséges szolgálataiért a rendesen felül valamivel kitüntette vagy megjutalmazta volna. A kolozsvári virágzó kollegiumról már életében szeretettel gondoskodott, de nem valami gazdagon. Az elszaporodott diákság ezután is nagyon rá szorult a polgárok jólelkü támogatására. Arra ugyan ingatlan vagyonuk bőven elég volt, hogy a csak Kálvinban s nem Jézusban bizakodó, falánk uralkodók elragadozzák tőlük a törvény színe alatt. Végrendeletében csak a gyulafehérvári főiskolának hagyott néhány ezer forintot. Ez is pár év múlva a székesegyházzal együtt más kézre került: az unitáriusok ellen szövetkező ref. és kath. atyafiak örökölték el erőszakkal. Az ősrégi, első erdélyi Szent-Mihály templom még ma is fennáll, de mostoha kézen, kirabolt

¹ A lengyel vallásszabadság csak a nemesi otthonra szorult, kerülte a nyilvánosságot s nem sok ideig tartott. A teljes szabadságot másodszer Holland mondta ki, a mitől már Geleji Katona rettegett. A legsötétebb Ausztria 1868-ban. Utóljára Oroszország 1905-ben.

² V. ö. Jakab Elek első korhü és kitünő tört. tanulmányával II. János királyról. Ker. Magvető. 1863. II. köt.

sirokkal, roskatag állapotban. A koldus pápának küldött Péter-fillérektől nem telik saját egyházuk építése. A főiskola éig ugyan nem ható, de jeles hirrel-névvel fényeskedik: neve Bethlen-Kollegium.

A legnemesb életü fejedelem igazságos megítéléséhez tartozik még az is, hogy két nagy czélra gyűjtögette össze életében minden kincsét: egy országos nagy nevelőintézet fölállítására és a lengyel koronának, anyja ősei diszes trónjának örökölt megszerzésére. Mindkét nagy terv végrehajtását jóval szerencsésebb utódára hagyta; de keményszivü Báthori István annyira megkedvelte a szívéhez ragadt jezsuita atyákat, hogy nagy nemzeti czélok elérése helyett, ezeknek szent szűz Máriája lobogó sárga zászlójának minél magasbra emelgetésével pazarolta el, spanyolokhoz illő lovagiasan ugyan, minden jobbra méltó lelki és testi erejét.¹

Az árván magára maradt Dávid Ferencz megérezte nemes szívében, hogy a fényes udvarban eltöltött néhány esztendejéről nem kis számadással tartozik; a mellett sok vérnes hivat meg akarta tartani boldog jövőt váró szép reménységében. Utolsó, Békes Gáspárnak, a jövő várt vezérének, ajánlt műve előszava végén megemlékezik a lefolyt boldogabb üdökről s ilyen szépen szól a boldogult fejedelem utolsó végakaratajáról:

„Gyakorta kedig jut eszembe, miképpen méltó is erről emlékezni, mikor a mű szerelmes és boldog emlékezetü Fejedelmünknek gyakorta való betegségiben félelmünk volt, hogy azoknak a vége a halál lömne, és úgy, mint emberek szóltunk, hogy halála után bontakozása lömne az igaz tudománnak, — ő Felsége bölesen és Isten szerént felelt:“

— Mivel én nem vagyok Isten, nem is oltalmazhatom meg a Felséges Úrnak igasságát. De az Istennek gondja volt önönmagának eleitől fogva, és léssen is gondja ezután is az ő igasságára. Támaszt ő és ad Patronust, ha emberek által akarja megoltalmazni. Ha pedig nem támaszt, ő maga is elég erős és hatalmas annak oltalmára . . .

Ime az utolsó magyar vörü királynak sirjából felhangzó felséges felelete azoknak a sehonnai bitang rossz magyaroknak

¹ Ennek megértésére jó tudni, hogy a szép héber hölgy, a kath. egyház boldogságos nagyasszonya, nemcsak a menybeli trónt foglalta el már Jehova elől, hanem leghívebb tisztelői, István úr ideáljai, az Amerikát fel-falt bigott spanyol lovagok még a véres bikaviadalokat is vallásos ünnepként a szent szűz tiszteletére tartották. Lásd Lecky, A felvilágosodás tört. I. köt.

még ma is gonoszkodó, szemtelen vigyorgására, kik kárörömmel emlegetik a Sommer lelkesen fennszárnyaló király magasztalására: tegyük hozzá, mint unitárius király utolsó.¹

Irigy, elvakult fajankók! Tekintsetek jól körül: az utolsó magyar lelkü király felséges jóslata im híven betölt és napról-napra mind jobban és szebben teljesedik. Adjatok hálát az egy Istennek érte!

XII.

Dávid Ferencz utolsó halhatatlan művei. Mikép ítél gonosz ellenfeleiről? Mózes-e vagy Krisztus? Melius és a kálvinizmus kimulása.

A fejedelem halála után Dávid Ferencz sietett utolsó nagy művének befejezésével, melyben Jézus igaz tiszteletét ismertetve, ellenfeleinek szertelen sok szidalmait visszautasítja s a debreczeni sajtón megjelent újabb rágalmakat „csak rövideden“ említi meg.

Művét két könyvre osztja. Elsőben „Melius és Caroli Péternek káromló írások ellen“ ad feleletet. Ebben megtámadott vallása örök igazságait oltalmazza s a kész könyvet 1571 márcz. 25.-én a várható új fejedelemnek, Hagymássi Kristóf szolnoki főispánnak ajánlja fel.

Nagy művét csakhamar kiegészíti egy kisebbel: „*Az Atya Istennek és Fiának istenségéről*“. Újabb könyvét a másik németpárti jelöltnek, a Bécsből most haza érkezett Békes Gáspárnak ajánlta apr. 22.-én szintén Gyulafehérvárt. Békes eddig is fő ellenőre és ítélő bírója volt, még Blandrata fölött is, a protestáns vetélkedéseknek. Hasonló tisztre hívta fel Dávid most is. Művében a pápás istenség hamis voltát s az Atya Isten és Fia igaz istenségét mutatja meg. Az orthodox ellenvetéseket megczáfolja és megfelel a Meliusnál tudósabb, de szintoly szabad-

¹ Figyelmet érdemlő észrovételként álljon még itt a felekezetiesen villongó rosszakarat kellő visszautasítására. A nagy eszü, nemes jellemü, mélyreható gondolkozásu államférfi, Chamberlain, az angol Bismarck, aki a nagy világbirodalom újabb történelmét törhetetlen kitarással új mederbe vezette, ős unitárius család sarjadéka. Az amerikai legszabadabb és leggazdagabb s szintén immár világbirodalom vezérlő „királyainak“ pedig ugyan számlálhatod, hányadika volt eddig már unitárius. Mi több ennél és sokkal érdekesebb a nemes dicsekvésre: az amerikai egyesült államok felséges költészetének és gazdag tudományos irodalmának hősei nagy részt unitárius hitvallásu teremtő költők és fölfedező, föltaláló tudósok voltak.

száju Károlyi Péternek, ki már akkor külföldön kinyomtatott könyvével is dicsekedett, 15 szemén-szedett hazug rágalmára.

E nagy gonddal irt és kiadott kettős mű legtalálőbb képe az Erdélyben akkor diadalmas unitárizmusnak, biztos alapja a fölvilágosult prot. theologia igaz tudományának is. Servet híres Restitutiójához hasonlóan legbecsesebb alkotás a középkori ortho-xia hátrább szorítására.

Dávid két kitünő tanítványa egészíté ki később e korszak-alkotó fontos műveket. Válaszuti György a „Pécsi Disputatio“ csak részben ismert nagy művével, mely zamatos magyarságával az unitar. hitelvek és theologiai nézetek legértékesebb kincstára. Irta Pécsen, 1588-ban, a török hódoltságának szabad vallási lég-körében.

Másik remekírónk, Enyedi György, a XVI. sz. 90-es éveiben a jezsuiták, Erdély rákfenéi, kiűzése után szintén szabadon lélekezett fel s klasszikus latinsággal vitatta meg a szentháromság támogatására képzelt szentírásbeli erősségeket. Ez Erasmusra emlékeztető alapvető művet, melynek létrehozásában Dávidnak is, Basiliusnak is része van, külföldön is kiadták (1670) s száz éven át egész tábor kálv. tudós támadta' mind hiában. Róma még sem méltatta figyelemre. A régi Indexben sem találjuk, talán azért, mert a pápa zsoldosa, Báthori Zsigmond, az első kiadást 1599-ben majdnem mind elégettette.

De ott vannak Dávid Ferencznek s három fényes nevű munkatársának, Blandrata, Sommer és Palaeolognak összes művei. Dávid az egyetlen remekírónk, a kinek nemesak latin, hanem magyar művei is a Galilei, Copernicus, Newton, Milton, Locke örök érdemü, lángelmétől ragyogó művei mellé az Indexbe kerültek. Az emberiség ez újjá teremtői aranybetűkkel irták nevüket mívelődésünk történetébe. Kolozsvár lángeszü nagy fiának neve is ott ragyog előttük Mátyás király és Bocskai véres dicsőségét sokkal felülmúlóbban. Mig Melius bandájának gyilkos, de tudatlan förmedvényeit a középkor sötétségének éber kath. őrei megvető hallgatással mellőzték.

Dávid örökbecsü művei mellé még Heltai, Karádi és Bogáthi új korszakot jelentő alkotásai tehetők, mint nemzeti irodalmunk elsőrangu diszei. Együttes alkotással megteremtették Erdély magyar és legkiválóbb egyházi költészetét is. Még „Európa díszét“, Dudichot és Báthori István történetíróját, a tragikus végű

Gyulai Pált is ide sorolhatjuk, Frankent, Deidrichet, Fischert, Jacobinust, Vallkait, Petkit s több más kisebbet csak fölemlítve. A kálv. írók közül is többen Kolozsvárt tanultak: Skarica, Deesi, Tsókás, Dereeskei és más jelesek. A mostoha sajtóviszonyok mellett is kicsiny országunk lelkesen munkált e sötétedő korban a magyar irodalom felvirágoztatására.

Mindezek közül csak Dávid bensőbb körének volt hatása Európa műveltségének fejlesztésére. Lengyelországban sok buzgó követője akadt s a XVII. század elején az altorfi egyetemen titkos társulat alakult tanai terjesztésére. A század közepén Rákóczi György kudarcza kiűzette hazájukból a lengyel unitáriusokat, kiknek gazdag sajtója elárasztotta a kontinenst anti-trinitarius könyvekkel; ez volt nagy bűnök. A bujdosók nemcsak hozzánk, Hollandiába s a tengeren túlra menekültek, oda is átvitték a szabad eszméket, a lelkiismeret, a józan ész szabadságát, e mindennél veszedelmesebbnek tartott első unitárius dogmát. Crell és társai közvetítése után az értelem három föl-kelt napja (Channing szép méltatása szerint): Milton, Locke és Newton sugározzák be az egész értelmi világot lánglelkők szétlővelt szabad tüzeinek elragadó bűvös hatalmával. Franciaországba is áthatva, ott Bayle, Voltaire s az encyclopaedisták végképen megdöntik Athanasius, Ágoston és Kálvin rothadt tekintélyét, kiknek végzetes befolyása csaknem egész Európában évszázakra elfojtotta a józan gondolkozást s a legkatholikusabb országot az uralomvágyó klerus bordélyházává tette. A sötét középkor elhatalmasodott ördögeinek az elmékből kiűzésével csakhamar délpont felé indították Franciaország felvilágosult bölcsei a józan ész derüs és nem vakító fényt sugárzó áldott napját, mely keleten a kicsiny Erdély fölött sokat ígérő új világot hirdetve, már Dávid Ferencz fölléptekor piros hajnal-ként ott ragyogott.

Tíz-husz, majdnem 40 lelki inségben nyomorgó nemzedéknek a szent orthodox klerus önző czéljaira szolgáló mesterséges álnok elvakítását még maga az isteni tehetségű Jézus sem derithette volna az értelemnek bármely sugárzón újonnan felsütött napjával sem a legnagyobb áldozat nélkül föl. Mindig szükség volt a legnemesebb emberáldozatra új korszakok alapvetésekor. Dávid maga is érezte, hogy a hasznot körmük közül semmi áron ki nem bocsátó farizeusok elvégre őt is a vesztes Golgo-

thára hurczolják. Ámde azért jól érezte és hiven betöltötte legnemesebb hivatását. Nem sajnálta föláldozni nagy czéljáért földi életét. Rendületlenül haladt mind tovább és tovább fölvelt fenséges útjában előre.¹

Első nagyobb művének ajánlásában igen érdekesen mutatja föl a ker. hit romlásának valódi okait:

„Mikor Constantinus a pápai hithöz tért, visszafordula és megváltozék a dolog a Császár között és a Pápa között, mert Constantinus Pápává lön, Silvester Pápa pedig teljességgel császárrá lön . . . Akkoron rakattanak a számtalan sok oltárok és akkoron hágott a misse az ő nagyméltóságába, mellyel a Pápa megbolondította mind e széles világot. Mert Constantinus parancsolatot irt: minden a római pápának hitét, mint szent igazt kövesse . . . Senki a római pápának háromságos istene felől ne merjen vetélködni, hanem minden helyén hadja, feje-jószága vesztés(e) és örök hitlenség alatt.“

Ezóta a ker. hit terén mind csak egymásnak kiátkozása folyik. Az apostoli hitvalláson kívül nincs több semmi jó! Csak a pápa tudománya maradt meg helyén, mert azt nagy kegyetlenséggel oltalmazták meg a császárok.

Régi dalt fű tehát a két Péter, mikor Servetust etc. szidalmazták. Egy ideig nem akarta Dávid magát ellenök oltalmazni, de most a jámborok bizalmának megtartásáért kimutatja okoskodásuk erőtlen voltát.

Isten „e kicsin szikrácskából (mint az ellenkező fél nevezi az ő vallását) nagy tüzet tud gerjeszteni, melyet mind ők s mind az ő római nagyszülejek . . . mind az egész pilisses seregével meg nem tudnak soha oltani. Mert az igazság igen erős és hatalmas paisa vagyon.“

Ezeknek előre bocsátása után kéri Hagymássit, olvassa el az ellenkezők irását is s onnan ítélje meg, melyik fél követi inkább a szentírást.

Másik művének előszavában elől az Atya állatjáról és természetéről régóta hiába folyó vitát ismerteti. A scholasticusok, Ágoston, Aquinói Tamás etc. abban végezték el tanításukat:

„Ezeket nem kell megérteni, hanem csak el kelljen hinni,

¹ E régmúlt idők megértésére Dudichot is föl kell hoznunk, ki nyiltan megvallotta Bezához irt levelében, hogy Erdélyben ásták fel a pápától örökre eltemetni vélt Krisztus sírját. Ugyanő azt is elismerte, hogyha Jézus maga földre jönne, megfeszítenék őt Rómában, vagy Genfben evangéliumi és nem orthodox vallásáért.

holott kedig nem hit, hanem vélekedés, melynek az Isten igéjében fundamentoma ninesen és értelem nélkül való.“

A biharkörnyéki ebhajdukra támaszkodó maradék konok ellenfeleinek Dávid most így felel meg:

T „Tudják mind Caroli, mind Melius, hogy eddig való írásaimban az ő szövényeket nem akartam sérteni, hanem azt az igazságot, melyet az Úr Isten reám bízott, mind praedikálással, mind pedig könyvemnek kinyomtatásával ügykeztem megoltalmazni. De az jámborok elfeledközvéén mind a külső emberségről és tisztességről, minden rút káromló könyveket, leveleket, szidalmas verseket¹ és minden gyalázatokat, csúfságokat, sőt valamit csak gondolni tuttanak, nyilván való hazugságokat és egyéb rágalmozásokat, mindeket fejemhez vertenek. Valamit ezokáért rajtam műveltenek, úgy mint az én személyemre, melyek néznek, mind azokat én nékik megbocsátom. Nem azért, hogy én igazán és valóban meg nem tudnám pótolnom . . . Mert ha az ő szövényeknek gonozságit és fajtalanságit etc. elő akarnám számlálni, ugyan valókat és bizonyosokat mondhatnék, olyanokat pedig, melyek szinte Sodomába etc. néznének. De nem művelem, mert tudom az én Istenemnek parancsolatját és az én Christusomnak példáját, ki mikor szidalmaztatnék, viszontag nem szidalmazza.“

„Látják és meg tudják itélni az igaz keresztyének, kiknek lelke által viseltetnek Caroli és Melius, miért hogy írásoknak minden levelében cigánoknak, latroknak, hazugoknak, eretnekeknek, istenteleneknek, Christus szakállá szaggatóknak és számtalan efféle rút nevezetekkel illetnek. Kérem annak feletto őket, hogy ennek utána is efféle átkozódásokban menjenek el; mert efféléket immár megszoktam és könnyebben viselhetem és ugyan élek véle: ezért pedig, ki engemet bátorit és ki én előttem ezeket viselte az ő vállán, műéröttünk átokká lévén.“ (Krisztus hasonló szidalmaztatására gondol itten. Fff. 4. lev.)

A visszavert rágalmozakból álljon itt egy közérdekű részlet mutatóványképen a biharországi próféták korszerű hív jellemzésére:

T „XV. (Utolsó.) *Calvinnia*. Efel vádol münket, hogy gyakorta a mü bódog emlékezetü Fejedelmünknél és Királyunknál törekettünk volna, hogy őket mind életekben, mind pedig tisztességekben elvesztenők. A mü kogyelmos Attyánk és Istenünk a mü hálaadat-lanságunkért az igaz és jámbor királyt jó lelki esmerettel és igaz vallással kihitta közzülünk az örök életre és bódogságra: ezokáért annak az ő vallástételére és bizonságára nem foghatunk. Hiszem

¹ Nyomtatásban reánk csak egy maradt: Melius „Szentirásból kiszeddettet éneki“; de erről akkor Dávid még nem tudhatott.

kedig, hogy az Isten egynehányat azokban megtartott, *kik ő fölsége környűl forgolottanak és hallották, mikor az ellenkező párt felől emlékezett lött.* Nemhogy mi a tüzet gerjesztettük volna, sőt inkább mikor ők az ő hirtelenségek és hamis cselekedetek miatt (haragra) indították ő Felségét, minden koron inkább esendesztettük és hogy *minden bűnököt, a mely törvény szerént büntetésre méltó volt volna,* eltávoztatnák, alázatosan könyörgettünk.“ (Ihh. 3. 1.)

Jakab Elek „Dávid F. emlékében“ bő kivonatokat közöl az első műből, itt csak a Kálvin félszeg tudományától elvakított kor jellemzésére mutatunk be néhány kisebb részecskét.

„A *vak* keresztyének a Pápaságban azt alították (ma: vélték, sejtették), hogy nagy tisztességgel illeték a szűz Máriát, hogy az ő fiával, az Jézus Christussal egyenlővé tötték, avagy nagyobnak becsüllették. A mostani pápázók is, amazoknak kalandos társai, (értsd: Meliusék) azt alítják, hogy a Christusnak nagy tisztességet tesznek aval, hogy őtet *minden képen* egyenlővé teszik az Attya Istenhöz és *sokkalta naggobnak (is) alítják őtet.* Bizony evel a Christus nem tiszteltetik, mert Johan. 5. önmaga ezt mondja az ő tisztességének és dicsőségének, mellyet az Attya adott ő neki és mellyben az Attya ő benne dicsőítetik. Hogy egy szóval megmondjam: a Christusnak istensége, tisztessége és dicsősége az Attya Istentől vagon.“ (Az Attya Isten Rr 2. lev.)

A fennebbi és alább is közölt nyilatkozatokból kitűnik, hogy Dávid Ferencz jól ismerte a Debreczen-környék népének vakságát, melynek emlékét a kath. korból maradt legenda tartotta fenn korunkig. Révész Imre jóvoltából láttuk fennebb ez isten csapásának szakértő felvilágosítását. A Kárhozathalmon hamisan esküvő, átokverte nép valóban rászorult, hogy a Kálvinhit és erkölcs¹ még nagyobb sötétségéből immár Isten irgalmából kibontakozzon. A Károlyi-féle hamis, János Zsigmond ítélete szerint: csak saját hasznokat leső doktorok azonban mitsem tettek a nép lelkének gyógyítására,² mert azzal saját keresetöket megrontották volna. Annál ijesztőbbben hangzik az erdélyi próféta további jóslata, ki ez ősi szokásban nemcsak a költői lelkü Servetet, hanem a biblia prófétáit is követte.

¹ 1588-ban Skarica, Szegedi Kis István utóda, azt mondta az őt vendégül látó pécsieknek: „Mi felénk is annyira gyűlölök a ti rendeteket, hogy kővel is készek volnának agyon verni“. Válaszuti pécsi pap így felelt: „Ti miattatok vagon az a kösségben, kik a *bárányokból farkast csináltakot,* melyért nagy számot adtok Istennek“. Lásd Kanyaró, Unitáriusok Magyarországon.

² Melius az imádkozást ajánlta a betegségek gyógyító szeréül.

„Bölcs mester az a Caroli, az írást olvassa szünetlen, mert engem tudatlannak és tunyának ír lönni. De ha Biblia forogna kezében, megtalálta volna ott az Istennek erről való sententiáját: *Quia repulisti scientiam et ego repellam te, ne fungaris mihi sacerdotio!* Látod-é Caroli, ki excuciálja ki a ministereket (papokat) helyekből? Az Isten önmaga főképpen, mikor az együgyűeknek megadja érteni az igazságot és a *szöm avagy a tanító megvakulván, az igaz utat nem látja.*“

„Azt írja Caroli, hogy sok jámborokat helyekből kiűztünk és azoknak helyeit occupáltuk. *Az jámborok, kiknek az Isten szemöket megnyitotta,* kik immár az igazságot megesmerték és a mi vallásunkon vadnak és atyánkfiait igaz tanítókat hittanak: e hazugságot, tudom, nyilván refutálják. Műnekünk arra való hatalmunk nem volt s nincsen is, hogy valakit helyéből kiűznénk. És ha volna is, abban nem törekednénk, mert tudjuk, hogy nem mű dolgunk, sem pedig mi reánk az nem néz.“ (Értsd: nem illik hozzánk.)

„Ne sirasd, jó Péter uram, ezeket! vigasztalja Dávid Károlyit, ki 1566-ban iskolarektora és az ő asztalának mindennapos vendége volt s csak a kolozsvárinál sokkal édesebb váradi kath. szőlő szöktette meg tőle.¹ Ne sirasd, hanem *gondolj jövődre és lásd meg, mi leszén, mikor az Istennek megemészto tüze a pozdorját meg kezli égetni. Nagyobbakat kezdesz ezeknél látni!*“

Mint látjuk, Dávid nem tett szoros határidőt jövődölésének. Károlyi a váradi főkapitány, Báthori Kristóf segélyével már a következő évben hozzáfogott a 3000 unitárius áttérítéséhez. 1575-ben már megnyugtaton ir ismét bekötött szemü buzgó hiveiről. Mivel Bod Péter untalan keresi, vajjon a kálvinista Melius próféciái beteljesültek-é, azons jogulag kereshetnök mi is a Dávid jövődölése eredményét is.² Hogy hány „arianust“ pusztítottak el a hatalom erőszakával is a kálvinista Jeruzsálemben, azt ők tudnák megmondani, vagy a város jegyzőkönyvei. A mult századról csak annyit említhetünk föl, hogy a debreczeni unitar. templom- és iskolának már is megvan az alapja, sőt napról-napra szépen gyarapodik. Mikor a boldogult nagy ala-

¹ Ez komoly valóság. 1588-ban adómentességet kérnek a város szőlői részére, mert a „prédikátorok és scholamesterek asztalát“ azok hasznábol tartják. Frankl, Hazai és külföldi iskolázás. 50. l.

² Pokoly, ki megfélekezett beszámolni Melius 1570/2.-iki áldott vezérségéről, beismer ennyit egyháztörténetében: „János Zs. halálakor az unitarismus hatalmának tetőpontján állott, mig a ref. egyház a pusztulás, a szétzüllés útjára jutott. Ha még *nehány óvig* tart egyházunknak ezen szorongatott állapota: *alig marad belőle valami*“. (I. 240.) Ime a szerencsés véletlen, a „nehány év“ s korántsem a hatalmas szentháromság montette meg őket.

pitót, Szabó Józsefet, illő tiszteséggel, deákok szép énekével, papnak gyászszírnálával eltemették, egész Debreczen szeme kerekre nyílt bámulatában: *hát van oly pap a világon, a ki a halottat még a temetőbe is kikísérje?*... A diákok azonnal egybebarátkoztak. A debreczeni ifjak ígérték is tavaszra a 300 évvel azelőtti látogatás ismétlését; de a levelezés miatt, miért nem, Balogh a megmondhatója, hamar félbeszakadt.

Nemcsak maga a fejedelem és udvari papja, mások is jól látták ez akkor félreeső vidék szomorú állapotát. Egy névtelen színmű 1571 táján arról szól, hogy a váradi papok csupán a földi haszon kedvéért nem térnek át a nekik is világosb, de szegény új hitre.

Am a költészetről komolyabb históriára térve, föl kell azt is említenünk, hogy Dávid Ferencz a Váradon lakó Károlyi Péternél is mind csak a föltenni való okulárt és a szömfényvesztést emlegeti.

„Látod-é Caroli, hogy hazugság és igazság elnyomására talált szömfényvesztés az Istenben való 3 tulajdonság, mint szintén az állat és a szömély, melyekről a szentírásban sehol semmi emlékezet nincsen.“ (Fff 2. és Oo 1. lev.)

Nemcsak hogy részvéttel ajánlgatja neki a pápaszem föltevését, hanem még ki is menti egy helyen elvakult szemfényvesztését:

„Igen forgatja magát a két pápázó Péter, hogy a ki az Isten felséges voltát és természetit vizsgálni akarja, *annak fényétől beborítottatik.*“ (Nn 2. 1.)

E szép mentség talán azért van, mert várja tőle az igazságra való megtérését. De mikor a Debreczenben lakó s mind csak szalai (ma Zala) kaszát visszáson forgató Óriás Péterre tekint, azonnal elvész előtte minden mentség. Melius az ő jólátó szemeiben elveszett ember, a kit kár volna kimélni. A Károlyi ellen irt könyvnek csak elején és végén emlékszik meg róla; de ott is feltűnő kemény elítéléssel.

„Vaj szegény vakok! *Ha mint egy tükörben meglekénthetnétek* a tü gyarló fundamentumotokat, nyilván a Urnak igazságát nem szidalmaznátok oly formán. De a kegyelmes Isten könyörüljen rajtatok! Amen.“ (Nn 2. lev.)

Servet is talán a próféták után hasonló rövid imákban szokott felsőhajtozni az emberiség elnyomott, szomorú állapotján

Már a vallástétel ajánlásában is feltűnő erős kifakadással hangoztatja Dávid, hogy a feketét a fejről, a hamisat az igaztól választatja meg az ő hiveivel:

„Könnyen elszenvedhetjük ezeket a szitkokat mind, mert tudjuk Christus Urunk tanúbizonysága szerént, miért gyűlölnek: mert nem esmerik az Atyát, sem Christus Urunkat. (Joh. 17.) Pedig bizonyos vagyok, hogy az igazságnak útában vagyok és az igazságnak reguláját követvén, a sz. írás folyásával támasztom minden magyarázatomat. Azoknál is nyilván van, *kiknek az Ur Isten látásra való szömet adott*, hogy a szentírásnak fundamentomával és hitünknek ágaival tanításomban nem ellenkőzem.“ (A 3. lev.)

Magában a szövegben is kitűnik ellenfelei vak sötétségén való mély szánakozása:

„Miután a Pápa Antichristus az ő pilésses csordáival az örök élet fundamentomát, az *egy* Atya Isten ismeretét és a Jézus Christusét, kit ő Messiásnak küldött, felfordította: valljon micsoda maradhatott annak utánna épen? Semmi! Mert miután ez egy fényes nap megoltatott, nemde nem kellett-é a *rettenetes sötétségnek* reá következni? Nem szabadon cselekedhetett-é a Sathan (a gonoszság lelke) a sötétségnek fiaiban? Bezzeg szabadon jargalt és cselekedett.“ (K 2. lev.)

„Bizony szánom a szegény pápázókat, mert látom, *hogy olyan nagy vakságban estenek* és benne függnek, mint a madarak a lépben. Nemde *nagy vakság-e ez*, hogy magokról elfeledközvé, a hol az írás egyről szól, ott is hármát hasítanak ki belőle . . . *A ki ugyan behunyja szömet és ugyan nem akarja látni*, az nem veheti eszébe, hogy a háromság csak költött dolog és semmi fundamentoma nincsen.“ (P. lev.)

Ez a festés a legjobban illik a „debreczeni szemre“. Dávidnál itt a pápázók: a hároinságot el nem hagyó kálvinisták.

„Istennek kiváltképen való csapása *a vakság, melybe a pápázók beborultanak*.“ (V. lev.) „Csodálatos, hogy a pápázók oly *igen vakok* és merészek, hogy a nyilván való írást üdegen értelemre merik fordítani és a Christus magyarázatját megvetik, mely ő hamis magyarázatjokkal megtagadják az egy bizony Istennek cselekedetét és az ő tisztességét megrontják.“ (P 3. lev.)

E vakság ostorozása mellett rá tér olykor a derültebben biztató jövőre is:

„Látod-é immár, atyánfia keresztyén, mint vesztegette az Antichristus Pápa az Istennek gyűlelközetét, hogy lassan be(léjök) hajtotta az ő hamis tudományát és *a Mosestől vött árnyékozó külső és testi tiszteleteket* és egyéb emberi undokságos leleményeket, Mindaddig, méglen mind belepte és beburította az Istennek igéjét,

az igaz keresztyéni tudományt . . . És ekképpen építette . . . az Antichristus Pápa a *sötétségnek országát*, mellyel az igaz Isten büntetni akarta ez háládatlan világot, miért hogy megufalta vala az ő drágalatos ajándékát: Keresztelő Jánost,¹ az Isten fiát: a mi Urunk Jézus Christust, *mennyei világosságával, az evangéliummal egyetemben.*“

„Itt vedd eszedbe atyámfia, keresztyén, mily álnokul cselekedett az Antichristus Pápa: lassan-lassan behajtotta az ő undokságos bálványozását és babonását az Istennek gyülekezetibe és *azokkal azt teljességgel megsötétette.* Szinte azonképpen Isten nagybölesen az ő választott hiveit lassan-lassan az ő igéjével taníttatja és megvilágosítja; és *napról-napra,* lassan-lassan kiviszi őket a Pápa Antichristusnak *sötét országából* és megmenti őket az ő undok tudománytól és bálványozásától, *méglen az üdvösséges fényes nap teljességgel feltámad ő nékik.* Mint Dávid propheta mondja: Uram! *A te világodnál látjuk meg a világosságot.*“ (Az egy Istenről. F 4—G 1. 1.)

A Károlyi és Melius vaksötétéből később mély árnyék borult Dávid fényes nevére is. A tömérdek reá szórt rágalmak közül egyik-másik megfogant s gyökeret vert a könnyenhívők elméjében. Az unitáriust ma is úgy nézik, mintha egyszarvu, vagy legalább is zsidózó volna.

Ideje már leszámolnunk a legsötétebb rágalommal, mely 300 év óta feketítette Dávid Ferencz hirnevét. Még a külföldön is elterjedt némely helyen e pogány apostol gyanus hire, ki megtagadta Krisztusát s Mózeszt akarta behozni a ker. egyházba.

Bod Péter már nem adott hitelt e rágalomnak. (Polikárp. 32. 33.) Az újabb mászkirok azonban, Révész, Balogh, Pokoly, e mindent szívesen védő orthodox ügyvédek, nagy súlyt fektetnek a mendemondára. Előttük, úgy látszik, a zsidó ma sem ember; sőt barbár kőszivü pogány, mert megveti Melius kegyes ker. Szentháromságos Jehováját. Dávidot is szívesen sorolják azok közé s zsidózónak nevezik őt a pia fraus bürökvirágaitól ékes szent legendáikban.

Most Dávidot magát állíthatjuk szabadon ez ősz rágalommal szemben, hadd beszéljen ő maga magáért.

Mintha előre sejtették volna Meliusék, e ravasz esalóka

¹ A babonás gyermekkeresztelést hibáztatta Dávid. Jézust is felnőtt korában keresztelte meg János. Az unitáriusok is kedvelték ez apostoli szokást, a míg Rákóczi György 1638. országos törvénnyel a gyermekkeresztelést rájuk nem kötötte

Péterek, hogy váradi kedves szőlőjünkbe s gyöngybuzzatermő szatmári birtokaikba előbb-utóbb józan zsidók ülnek a röst és tunya örökösök helyett, maguk kezdték szemtelen rágalmaikat az erdélyiek hitelének leszállítására: Dávid Ferencz Krisztusról való vallását a zsidó Thalmudból és török Alkoránból merítette.

Dávid így felelt meg Károlyi Péternek e 12.-ik és nem utolsó rágalmára:

»XII. Calvunnia. Azt mondja, hogy a mű Christusunkról való vallásunkat a Bibliában nem találjuk, hanem az Alcoranumban és Thalmudban. Csoda dolog ez, hogy ez óráiglan a mű vallásunkat, melyet *három nyelven* kinyomtattunk, sem Caroli Péter, sem az ő kalandos társai elő nem tudták venni és annak hamisságát, a mint kiáltnak, ki tudták volna mutatni. Hanem játszadoznak: im ebből e következők, amabból a következők . . . Ne finnyázkodjál ekképpen, hanem betű szerént való írást hozz elő, melyekkel megmutasd, hogy mű nem Istennek igaz és világos ígéjéből építjük fel a mű vallásunkat, hanem emberi lélemből. Mert az én Istenem énnékem bizonyágom, hogy *sem az Alcoranomot, sem pedig a Thalmudot nem olvastam*; sem pedig abból soha vallásomat bizonyítani nem akartam.«

Ránk maradt utolsó műveiben szépen hasonlítja össze Dávid Jézust Mózesrel és korántsem tulajdonit Mózes eltörölt törvényeinek oly fontosságot, mint Krisztus intéseinek. Eltér ezzel is Kálvintól, ki a Servet kivégzése után a Mózes törvényeit ujitja fel az ő Új-Jeruzsálemében.

„Péter apostol Acto. 3. . . . Mosest hasonlatosnak mondja Christushoz, holott nagy különbség vagyon Christus és Moses között.“

„Hasonlatosak ezekben: Miképpen Moses az Isten népével inkább akar tűrni, mint Pharaónak dücsőségében (uraságában) megmaradni. Hebr. 11. Azonképpen Christus . . . mű érettünk szolgálai ábrázatot von fel . . . Mosest az ő atyafiai megveték és reátámadának. Azonképpen Christust is . . . Moses Israel népének vezére és hadnagya volt, mikor Egiptusnak rabságából őket kihozta: azonképpen a Christus a mű hadnagyunk és vezérünk, mikor az ördögnek (értsd: bűnöknek)¹ rabságából megszabadultunk. Miképpen Moses . . . a kősziklából italt adott a szomjuhozó népnek: Christus a lelki kőszikla, az örökéletre adott műnekünk italt. Jon. 4. 6. 7. 19.“

¹ Jó tudni, hogy a Kálvinhit főereje az ördögben áll. Maga mondja: „nem ker. az, ki az ördögben nem hiszen“. Arany Tamás reversalisának utolsó pontja az ördög illő megböcsülése: „sok ördög vagyon“. (Értsd: a Meliu; Debreczenében.) Karádi is utolsó művében szintén megtagadja Kálvin ördögeit, „mert Isten rosszat nem teremthet“.

Mózes az Izrael népének, Jézus az emberi nemzetnek *megmagyarázta* a láthatlan (így!) Istennek akarátját. Mindketten közbenjárók voltak Isten és az emberek között. (Rr 3. lev.)

A pápázók s köztük Károlyi és Melius „sem a Christust, sem a Mosest (igazán) nem ismerik. E két Testamentomnak öszve zurásából (ma: szűrés) és zavarásából lött, hogy szent Mathénak az ötödik részét, melyben CHRISTUS Urunk a törvényt nyilván megmagyarázta és tökéletesb tudománt hirdetett az övéinek a törvény-nél, jobb részént a Pápás és Pápázó (értsd: luth. és kálv.) magyarázók az igaz értelmétől megfosztották és a magyarázásba hamis értelemre forgatták. Mert a Pápa a fegyvert, melyet az Isten a külső ez világi Fejedelmeknek kezébe bizott, magának koporította és külső fegyver által akarja, hogy megbüntessenek mind azok, kik az ő tudománya ellen támattanak. Ennek pedig hogy valami szint adhasson, mintha igazán eslekedődnék, a törvényt vonsza elő és Mosessele bizonyít. Nem gondol pedig avál, hogy Mosesnek és a Christusnak tanítása *oly igen ellenkezik egymással, mint a sötütség az világossággal.*“

„Igen szükség ezokáért, hogy ezt a különbséget megértsük a két Testamentom között, hogy meg ne csalattassunk és az árnyéket és a *sötütséget az világosság gyanánt ne kövessük*: a mi egyetlen egy mesterünket, Christust, Mosesre való tekintötbe, meg ne vessük; a testtel (testiekkel) a Lelket meg ne oltuk és Keresztyének gyanánt Sidók ne legyünk és az üdő szerént valókéért és a testiekért a lelkieket és örökké valókat meg ne vessük.“

„Miképpen az ő Testamentomban az egész isteni tisztelet helyheztetvén volt külső pepecselésekben és rendelésekben és az isteni tiszteletek köteleztöttek helyhöz, sátorhoz, templomhoz, a kötésnek avagy frigynek ládjához, oltárhoz, az Levi nemzetségből való papokhoz, bizonyos innepekhöz, naponként való áldozatokhoz, estve és reggeli gyertyagyútások és tisztításokhoz, külemb-külembféle áldozatokhoz, temjénezésekhez, külemb-külembféle (állat)véreknek kiontásokhoz, éneklésekhez, trombitálásokhoz, melyek nélkül a gyülekezet nem lehet vala. Köteleztetvén voltanak annak felötte étkeknek válogatásihoz, Áron papnak és a töb papoknak és Levitáknak különkülönféle öltözetekhez, sákban való öltözésekhez, hamúban és porban való feküvésekhez, a Sidók és a töb népek között való megválasztáshoz etc.“

„*Ezek immár mind a Christusba elmultanak*; és az isteni tisztelet nem külső testi dolgokban vagyou immár helyhezöttvén, hanem lélekben és igasságban. Helyhöz való kötelezés immár a keresztyének között nincsen. Semmi hely sem szenteletlen . . . valahol a keresztyének az Isten igéjének hallgatására egybe gyűlnek. Mostan immár a Christus az ő gyülekezetinek királya. Az ő lelke által birja az ő hiveit és nem kényszeríti őket, mint Moses . . . Nincsen immár külembség a Sidó és Görög közet, mintán a kőfal kironta-

tott,¹ a mely őket megválasztja; és mind egyek az Urban. E pedig egyik része az ujonnan való teremtésnek, t. i. a pogánoknak a Sidókkal egybe békéltötése. Soholt az új Testamentomban a Christus az övéinek nem parancsolja, hogy zsákba öltözzenek és hamuval vagy porral fejeket behintsek. Sőt azt parancsolja inkább, hogy orcájukat megmossák és minden külső képmutatást eltávoztassanak, mind imádkozásban s mind alamisnálkodásban. Matt. 6.“ (Az Egy ő magától való stb. Colosvárat, 1571. F 2—3. 1.)

Aprólékos részletekig terjedőn ismerteti meg az elválasztó különbséget az ó- és újszövetség között. Jellemzésül álljon még itt e kis részlet:

„A környümetélkedésben a törvénnek engedelme alá vetetnek; a kereszteleésben, avagy Christusnak feredőjében, kedig megszabadítatnak a törvénytől és a Christustól szörzett szabadságba vitetnek be.“

„Amott régenten vért ontottak ki a környümetelésben, siralom és fájdalom nemzettetik vala azokban, kik metéltetnek vala környül. Az új testamentomban pedig, kik megkeresztelkednek, mind a családós népek, mind azoknak családjai örömben vadnak, mint affélékről ir szent Lukács. Acto. 2. 16.“ (G 1—2. lev.)

Ki hinné el azt, e gonosz és hamislelkü rágalmak után, hogy a János Zsigmond halála miatt érzett bánat vitte el az ellene és udvari papja ellen folyton pártoskodó Meliust ez árnyékvilágból?

1569/71-ben szabadon eljárta még a német kézen levő Csengerre, Simándra, Békésre, Makóra a török hódoltságban, sőt Nyirbátorba is, hol az utolsó zsinatot tartotta a messi unitáriusok ellen. Váradon, az ott rejtőzködő Komlóssal, tudós nevén Lupinussal, egy kis műveeskét lopintott még a világ elé 1571. Basilius ellen, kinek azt is ígérte, hogy latinul majd jobban megfelel. Hamar füstbe ment minden reménysége. A Báthorival fellépett kath. reactio nyomban elfojtott minden sajtót. Az új fejedelem, ki Szilágysomlyóról évek óta szemmel tartotta a sokféle fából faragó agyafurt prófétát, dehogy felejtette volna el a Várad környékén lefolyt pápisták véres üldözését. Eszében tartotta a debreczeni zsinat 1567.-iki kannibáli és nem csak

¹ Vesd össze: „A zsidó a pogánnal egy új emberré teremtetett, a Christus által. A fal kitörtetett, mely őket egymástól elválasztja vala. Ez a fal a törvény. Békesség szerzetetett és mindketten megbékéltöttek az Istennel a keresztfa által. Mely ígékben magyarázza szent Pál az új teremtésnek az ő módját.“ (U. o. C 3. lev.)

hannibáli (ki a rómaiak ellen így esküdt) határozatait, melyek egyikében a neki vadult 17 egyházmegye, az egész prot. Partium, állást foglalt a hódoltság mellett s beléestek ezzel a hazatérés főbenjáró vétkébe. Most ellene állatta az új fejedelem rokonait a Szatmárban Melius számára harácsolt birtok pénzzé tévése ellen s a felsült bankárt saját bankafélszkébe szoritotta vissza. 1572-ben első gondja volt hadat vezetni a nyugtalankodó bihari hajducsordákra. Több véres csatában leverte azokat s ezzel letörte Mózes és a híres svájci zergebakk hú utánzójának már előbb, 1570-ben megeseonkult maradék szarvát is. (Dudás Gyula. Szabad hajduk tört. 24.)

Meliusnak másnemű üzelmei mellett is abba kellett most hagynia a legjövödelmezőbbet: a pártfogóinak, köztük Boeszkai Györgynek, Mágócsinak stb. ígért újabb, teljesebb biblia-kiadást. A rá kényszerített tétlenség (az előbbi folytonos izgalmak után), a rázudult csalódások keserű bosszúsága, kartársainak szána-kozó káröröme és kitörő irigysége, a mindezt elfeledtetni törekvő eszem-izsom, dinom-dánom s az ezeket követni szokott szánombánom most kivette az elgyöngült, kórságos lelket ez árnyékvilágból az 1572.-iki disznótorok kezdődő évadán, decz. 16. éji 11 órakor, Balogh tanúsága szerint.

Melius
h. d. i.

Ez év örökre emlékezetes a kálvinizmus történetében. Genfben csak a fajtalan Béza tartotta még bennök a lelket. Franciaországban a Szt.-Bertalan-éj, Skóciában a kiérdemült gályarab Knox kidőlte, a dunaszigeti Ráczevén a már többször halálra szánt Szegedi Kis István váratlan kimulása végtelen gyászt árasztott e sivár életben nyavalygó felekezetre. A felidézett végzet minden sátána ott dult már vérező kebelökben.

A katolikusok ellenben örömmünnepet ültek végkép elkese-ritésökre. A pápa hálaadó misét mondott s emlékermet veretett, hogy hiveik Isten véres bosszujáról soha el ne feledkezzenek. Az égen új csillag gyult ki, mely Jézus újabb eljövetelét jelentette a protestánsok s az eretnység végkipusztulását kath. felfogás szerint. A vérszemre kapott jezsuiták ujult vérszomjjal támadtak az egymással tusakodó protestáns pártokra s másfél százados vivódás után a rationalismus ült a kimerült két orthodox irányú lelki zsarnokság megtört nyakára.

Áldás inkább és nem csapás volt hazánkra nézve a két

magyar álpróféta ily korán elvesztése, kik minden jót magukkal vittek s csak a rosszat hagyták utódaikra. Kálvintól egy karosszék, a genfi pápa trónusa, Szegeditől és Meliustól semmi emlék sem maradt hátra, csak fanatikus könyveik, mint elvakult pogány hitők szomorú bizonyosságai.

Ám a mai felvilágosultak szempontjából nem lehet annál mulatságosabb látvány, mint e nagy kisedek fenhéjazó pöffeszkedésének bántatlan szemlélete. Nem zárhatnak el senkit most örült fanatizmusokban életfogytigra, mint hajdan Dávidot és Egri Lukácsot; nem akaszthatják paptársaikat fel, mint Melius holtá után Alvinczit, s nem kövezhetnek meg ártatlanokat cigány hóhéraikkal, mint Dézsen Thoroczkai Jánost. Eltűntek ők az üres semmiségbe vak rajongásuk minden kegyes csalásaival együtt. A szánalom fogja el a világosult értelmet, látva, miint igyekeztek ezek az álszentek a rég elmúlt középkor vak rajongását fölidézni, mikor csak az imádkozni tudó pap volt az úr s a keresztes háborúk szent czimén egész Európát a végromlásba döntögették.

A szeñtbertalanéji vérengzést a tridenti zsinat intézkedéseivel fölébresztett s actióba most lépő katholicizmusnak köszönhatték. Ezer éves multjokhoz hiven követték ezek mostan is Macchiavelli iskolájában tanult szentatyáik tanácsát. Szakasztott úgy jártak el, a mint a mi Meliusunk ajánlta ezimboráinak a kálvinismus fölsegélésére. Csupán csak visszafordult egy kissé a szalai kasza. Mondanunk sem kell, hogy nem csak nálunk, Franciaországban is ép oly hiven terjesztették el rajongó tanítványai a genfi mester vak fanatizmusát. Gyümölcseiről ismeritek meg a fát: megfogantak tanításai, esakhogy az ellentábor kezdte azokat alkalmazni magának a hamis prófétának hiveire.

(Folytatása következik.)

237

KANYARÓ FERENCZ.

Jövő füzetünkben befejezést nyer ez igen becses tanulmány és külön is meg fog jelenni. Történettudósunk a saját iskoláját követi ebben is és a XVI. száz nagy hitvitáit a legélénkebb színekkel eleveníti fel.

S z e r k.

Az unitárius E. K. Tanács felirata a Vallás és Közokt. Ministerhez.

A vallás és közokt. minister az ev. reformatus és ág. hitvallású „két prot. egyház“ segélyezésére három millió korona évi segélyt helyezett kilátásba. Örömmel vettünk erről értesülést, mert az 1848. évi XX. t.-cz. megvalósulására az első lépés megtételére véltünk következtetni, s reméltük, hogy unitárius egyházunk is hasonló figyelemben, elbánásban fog részesülni. Annál kellemetlenebbül érintette egyházunkat, hogy a vallás és közokt. minister úr az egyházunk részéről felterjesztett és az ev. ref. és ágostai hitvallású egyházakéhoz hasonló tartalmu kérésekre még csak választ sem adott. Ennek folytán E. K. Tanácsunk feliratilag kereste meg a minister urat. E feliratot egész terjedelmében itt közöljük :

Nagyméltóságú Vallás és Közoktatásügyi magyar királyi
Miniszter Úr!

Örömmel értesültünk a lapokból, hogy Nagyméltóságod nagybecsü figyelmére méltatva az ev. ref. és ág. hitv. egyházaknak az 1848: XX. t.-cz. 3. §-a értelmében leendő állami segélyezés iránt 1903-ban az akkori kormányhoz beadott Emlékiratát, ezen két egyház részére kilátásba is helyezte, hogy azon Emlékiratban felsorolt czélok közül első sorban az egyházi adó rendezésére, illetőleg a hivek fej- és vagyoni adózásban mutatkozó túlterhelésének megszüntetésére, az egyházi közigazgatás költségeire s az országos lelkészi nyugdíjintézet segélyezésére tárczája költségvetésében az eddigi dotációkon feljül évenként 3 millió korona segélyt fog rendszeresíteni akkép, hogy ebből 1 millió már az 1907. évi költségvetésbe vétessék fel, egy további millió az 1908. éviben, az 1909. évi költségvetésbe pedig már az egész 3 millió.

Csaknem egyidejűleg a más két prot. egyház Emlékiratával, 1903 márc. 24-ről 122—1903. sz. s ezt kiegészítőleg 1904 apr. 22-ről 276. sz. alatt a mi magyarországi unitárius egyházunk részéről is bátrak voltunk megtenni hasonlirányú felterjesztésünket, illetőleg kérésünket, a melyet gr. Tisza István akkori miniszterelnök és Berzeviczy Albert akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter uraknak

elnökségünk személyesen nyújtott be, kérve annak figyelembe vételét, a mire mindketten kilátásba is helyezték, hogy a dolog természeténél fogva ugyanazon figyelemben részesítik, mint a más két prot. egyház Emlékiratát. A bekövetkezett kormányválsággal s az azt követő nemzeti küzdelemmel azonban a mi felterjesztésünk éppen úgy lekerült a napirendről, mint a más két prot. egyház Emlékirata, míg az utóbbit Nagyméltóságod alkotó kezébe vette s részben máu a megvalósításhoz is juttatott.

Megvagyunk győződve, hogy Nagyméltóságod csak azért nem terjeszkedett ki egyidejűleg intézkedésével a mi kérésünkre is a más két prot. egyház Emlékiratára nézve tanusított jó akarattal, mivel tárczája átvételével már felhalmozva levő ügyek nagy száma miatt arról mindeddig még tudomást sem vehetett; de ha erről is tudomást nyer és alkotó kezébe veszi, a mi kérésünk elől sem zárkozik el, annyival inkább, mert az 1848. évi XX. t.-cz. 3. §-a, a mely alapul szolgált a más két prot. egyház Emlékiratának, a mi unitárius egyházunkra is ép oly mértékben vonatkozik; sőt a mennyiben éppen e t.-cz. 1-ső §-a nyilvánította az addig csak Erdélyben törvényes létjoggal bíró unitárius vallást egész Magyarországra kiterjedőleg törvényesen bevett vallásnak, több joggal talán senki sem hivatkozhatik arra, mint a mi unitárius egyházunk.

Ehez képest bátrak vagyunk Nagyméltóságodat a legmélyebb tisztelettel kérni, hogy méltóztassék fennebb jelzett 122—1903. és 276—1904. számok alatti felterjesztéseinket is nagybecsű figyelmébe méltatni s legalább azon czimleteket, a melyeket a más két prot. egyház Emlékiratából elfogadni méltóztatott, a mi felterjesztéseinkből is elfogadva, méltóztassék a mi unitárius egyházunk részére is a megfelelő összeget az 1907., 1908. és 1909. évi országos költségvetésben oly módon előírányozni, felvenni és biztosítani, mint a mely ezt a más két prot. egyháznak előírányozott 3 millió államsegélyre nézve megtenni szándékozik addig is, a míg az 1848. évi XX. t.-cz. 3. §-a a maga teljes egészében végrehajtható lenne; s fentartva és a lehetőleg növelve egyházunk számára is az eddigi egyházi segélyeket.

Nagyméltóságú Miniszter úr! Kérésünk indokául a törvény mellett, a melyre a mint fennebb is bátrak voltunk érteni senki több joggal nem hivatkozhatik, mint a mi unitárius egyházunk; felhozhatnók a múlt századokban szenvedett sok veszteségünket, a midőn nemcsak hogy az államtól semminemű jótéteményben nem részesültünk, hanem attól mindennemű javainkból kiforgattattunk; felhozhatnók ennél fogva szegénységünket s mind a mellett csekély létszámunk mellett is a nemzeti kulturának 3 középtanoda s több mint 100 elemi iskola fentartásával 3 századon át tett nem csekély szolgálatunkat, a minek terhe nagy részben most is egyházunk többnyire szegénysorsu hiveire nehezedik, s felhozhatnók egyházunknak tisztán magyar, illetőleg székely mivoltát s így kétségbe nem vonható hazafiságát; de miután mindezek fenjelzett felterjesz-

téseinkben benne foglaltatnak, azokra nem terjeszkedünk ki most ujólag, hanem a legmélyebb tisztelettel ismételten kérve Nagyméltóságodat, hogy méltóztassék unitárius egyházunkat a más két prot. egyházzal szemben tanusított nagybecsű figyelmében és jóakarátában részesíteni, vagyunk stb.

A magyarországi Unitárius egyház Képviselő Tanácsának 1906 július hó 11.-én tartott üléséből

Ferencz József
püspök.

Végh Mihály
egyh. titkár.

KÜLÖNFÉLÉK.

Hartmann Eduárd. A „Philosophie des Unbewussten“ (1869) írója ezelőtt néhány héttel megszűnt élni. Schoppenhauer mellett egyik nagy képviselője volt a modern pessimizmusnak. „Selbsterzetzung des Christenthums“, „Religion der Zukunft“ „Religion des Geistes“ (1882) munkáiban folytatta bölcseletét s támadta a kereszténységet és annak irányait, a liberalis theologiai irányt nem kevésbé, mint az orthodoxot. A „Religion des Geistes“ művében fejtette ki részletesen vallásbölcseletét s mutatta be a jövő vallását, melyet ő a kereszténységből és a buddhizmusból próbált a buddhizmushoz hajlással megalkotni. Sok czáfolatot hívott ki s lehet, hogy barátokat is szerzett. De a Hartmann-féle bölcselet vallásának, negatív jelleme miatt, mégis aligha a jövő sokat ígérhet. Hartmann, lehet hogy a tudományellenes supranaturalismus és a vallástalan naturalismus régi ellentéteit akarta tételeivel megszüntetni s azok közt a helyes utat megtalálni. De hisz erre törekszik az általa annyira támadott liberalis theologia is, a nélkül, hogy a keresztény alapot hátrahagyná.

Servét szobra Párisban. A Sacre-Coeur-templom előtt La Barre szobra áll nem sokára. Hirdetni fogja, egy politikai lap kifejezése szerint, hogy „Róma sülve szereti a szabadgondolkózokat“. A városi tanács kezdesére az Estrapade-téren most Servétnek is,

ki protestans türelmetlenségnek esett Genfben áldozatul, szobrot akarnak állítani.

A protestans testvériségnek szép példáját adják az amerikai magyar ref. papok. Nem ref. protestans testvéreik iránt nemcsak türelmet, de előzékenységet tanusítanak és szolgálatot szívesen tesznek részükre az ő vallásuk szerint. Ennek bizonyítéka az a levél, melyet főtiszt. Ferencz József püspök úr az Egyesült Államok egyik nyugati városából közelebb kapott, melyben néhány unitárius éneknek pontos hangjegyeit kéri, hogy az énekvezető harmoniumon jól kísérhesse a Küiküllőmegyéből, Dombórol Amerikába szakadt unitárius hivek buzgó énekeit, melyek közül különösen a „Szent vagy Isten, szent vagy“ még az angol lelkészekre is elragadó hatást gyakorolt. A főtiszt. püspök úr készséggel tett eleget e kívánalomnak és Iszlai Márton kolozsvári énekvezér és zenetanár kótázásában elküldötte a megnevezett énekeket. Örömmel jegyezzük fel a prot. testvériségnek e szép nyilvánulását. És levonjuk az esetből még azt a tanulságot is: hogy mit nem ér a jó tanítás! hogy a távolba ment hitsorsos honfitársaink vallásos énekléssel is ápolják a haza iránti szeretetet és vallásos hitüket.

A katolikus hittérítésről Lanuesan francia író közleményeket ad a „Siècle“-ben. Piola atya tanulmányaiból, mely a tizenkilencszázbeli francia hittérítéssel foglalkozik, idéz egy helyet a Syriában tett, de egyebütt sem ismeretlen tapasztalatokból. Syriában a drúzok protestánsok és a maroniták katolikusok. A tizenkilenczedik század második felében Syriában a protestánsok nagy befolyáshoz jutottak, mit Piola annak tulajdonít, hogy a protestánsok egyszerűbb hittana elfogadhatóbb e szellemekre nézve, mint a bonyolult katolikus hitrendszer.

Az ó-katholicismusnak Németországban, jelenleg van 50 egyházközsége és egy püspöke. Hiveinek száma 30 ezer. Van két folyóiratuk és gazdag népirodalmuk. Rómától függetlenek, a püspököt és papjaikat maguk választják. Schweitzban 36 egyházközséget számlál az ó-katholicismus 80 ezer lélekkel, Austriában 12-öt 24 ezer lélekkel. Theologiai központjuk az ó-katolikusoknak a németországi bonni és a schweitzzi berni egyetem. Hollandiában számuk 9 ezer, kiket az utrechti érsek és a haarlemi püspök kormányoz. Az utrechti érsekség alá tartozik egy párisi gyülekezet is két lelkészszel. Amerikában 1898-ban alakítottak ó-katolikus egyházat a kivándorolt lengyelek, egy püspök és 12 lelkészszel, s számuk ma mintegy

50 ezer. Az ó-katholikusok a latin helyett a nemzeti nyelvet használják istentisztelet-nyelvül.

Ledwitz német bárónő, ki közelebb a róm. kath. egyházból a protestansba tért, önéletiratot adott közre, melyben kitérését indokolja. Volt alkalma arra, hogy alaposan megismerje a római egyházat. Mert nagy vagyona a magasabb egyházi körökkel számára társadalmi összeköttetést biztosított. Már leánykorában, a mikor egy püspök volt a nevelője, annak társaságában sok püspök és bibornok házában fordult meg. Az akkori benyomások és a későbbi tapasztalatok megérlelték benne azt a gondolatot, melyből mostani lépése bé kellett hogy következzen.

A manchesteri unitar. theol. intézet már egy évet töltött új épületében, melyet Summerville városrészben, a Victoria Parkban emeltek számára az angol unitáriusok. Dr. Gordon Sándor, a jeles történettudós igazgatása alatt szépen fejlődik ez intézet. A másik tanár Dr. Manning J. E., ki annak idején a heidelbergi egyetemen is tanult. Az intézet kapcsolatos a „Victoria egyetem“-mel s a két theol. tanár előadásain kívül ott is hallgatnak a tanulók előadásokat. A növendékek száma most Magyarországról is növekedik egy hallgatóval. Kiss Sándor, ki most tette le a papi vizsgát kitüntetéssel, a manchesteri theol. intézetbe meggy ismeretei bővítése végett egy évre.

Lőfi Áron †. Az unitárius egyháznak egyik tisztelt alakja tünt el az élők sorából. Nehány évig Désfalván s azután mindvégig Bölönben volt pap. A gazdag bölöni egyházközségnek erdőkben levő vagyonát haszonnal forgatta és a jövedelmet intézetek állítására értékesítette. Bölön az ő vezetése alatt a mai kor kívánalmainak megfelelő új népiskolát épített és a tanerők fentartását biztosította. De ennél még nagyobb mű a templom a bölöni magaslaton. A sokszáz éves régi templom helyén egy hatalmas új épület emelkedik, mely már távolról megkapja, magához vonja a néző tekintetét s hirdetni fogja a buzgó munkásságot, melyet ő irányított. Sok éven keresztül esperesse volt Háromszékkörnek s 1848—49-ben honvédhadnagy. Hazája és egyháza iránt érdeemet szerezve távozott a földi szinterről. Élt 81 évet.

Báró P. Horváth Kálmán vesztesége. Az unitárius egyház történelmében oly kiváló szerepet játszó P. Horváth családot nagy veszteség érte. A ki kitűnő ősökre, főgondnokságot viselt s nagy érdeemet szerzett elődökre tekinthetett vissza s merithetett azok példájából

haza- és vallásszeretetet, Báró P. Horváth Kálmán főgondnokunk egyetlen fia, báró P. Horváth Ferencz negyedéves joghallgató rövid szenvedés után, jul. 2.-án F.-Zsukon elhalálozott. A család nagy vesztesége feletti gyászban az egész unitárius egyház őszinte részvétellel osztozik.

Mahomedan szabadelvűség. Három tunisi mahomedan ifju ember könyvet adott ki e czim alatt: „A Koran szabad szelleme“ (L'esprit liberal du Coran.) Emlékezetbe idézik, hogy a mahomedan országok négyszáz éven keresztül a világosság központja voltak a világra és hogy Európa általuk ismerte meg a görög és római világot. Hivatkoznak Renan ítéletére, hogy a mahomedanizmus esése annak tulajdonítandó, hogy annak irányítása egy finomabb fajról, az arabról, tünyább fajokra, a berberekre és törökökre ment át. Másfelől, hogy a mahomedan szerzetek a durva babonákat ápolták és így elszakadtak Mahomed hagyományától, ki megtisztítani akarta az isten-tiszteletet. Azt hitették el, hogy egy marabutnak (mahomedan pap) közbelépése elégséges arra, hogy a hivek a paradicsomot megnyerjék és arra, hogy földi javakhoz jussanak. A könyv írói azt mondják, hogy Mahomed sohasem írta elő a nők számára a fátyolt, sem pedig elkülönítésüket. A keresztos háborúkról meg úgy nyilatkoznak, hogy azok a vallási fanatizmust felkeltve, engesztelhetetlen gyűlölséget támasztottak az islamizmus és kereszténység között. S ez ellen akarnak ők küzdeni, ezt a gyűlölséget akarnák alábbszállítani.

Czionista congressus. Már nemesak Németországban, hanem egyebütt is alakulnak czionista egyesületek. A horvátországi, boszniai, dalmatai és bulgáriai czionista főiskolai hallgatók aug. hóban Eszéken congressust tartottak. A congressus kimondotta, hogy Magyarországon és a délszláv országokban mindenütt czionista egyesületeket alakít. Hogyha ezzel nem az elkülönzés a czél, hanem a czionisták hangoztatott óhajlásának megvalósítása: Palestina visszaszerzése, csakis méltányolni lehet ez országokbeli czionista törekvéseket, mert már földrajzi helyzetüknél fogva közelebb vannak a czionisták az óhajtott földhöz.

Japánban a buddhisták meglepő vallási türelmet tanúsítanak. Pénzbeli segélyvel járultak egy keresztény templom felépítéséhez, melyet Tokyoban 1905-ben az Oroszországgal való békekötés után támasztott zendüléskor romboltak le.

ARANYKÖNYV.

Adakozás a kolozsvári egyházközség templom-tornya újraépítésére.

(XIV—XVII. közlemény.)

Árkosi Benkő Mihályné, Szöllősy Juliánna	400 K.
Dr. Kőváry László	200 „
Vargyasi Hajós Gyula	20 „
Gálfy Lőrincz	10 „
Kálnoki dr. Bedő Albert	50 „
Fekete Gábor	20 „
Stadler Sándor	20 „
Müller Gyula	20 „
Albert Iván	50 „
Akeszmann Albert, Reschner G. és társa	16 „
Székely János	10 „
Ferencz József és neje Gyergyay Anna	100 „
Mina János	10 „
Id. Szilágyi József	60 „

I—XVII. közl. összesen: 6033 korona.

Szolgáljanak e nemes adományok buzdításul a további adakozásra, hogy az egyházközség temploma tornyát újra építhesse, a mi mindnyájunknak óhaja, s ugyanakkor templomát is megjavíthassa. Ez adományokért hálás köszönet!

Az egyházközség előljárósága nevében:

Kolozsvárt, 1906 august. hó.

PÉTERFI DÉNES,
unitarius pap.

Adományok a marosvásárhelyi templom építésére.

(II. közlemény.)

Péterfi Albert 218. sz. gyűjtőívén: Dr. Szoboszlai László 5 kor., Péterfi Albert 3 kor., Kánya Gyula, Szenkovits Antal, Kúti Béla, Kiss Károly, Szenkovits L. Antal, Farkas Izidor, Nyárády Gábor, Dr. Lőte Lajos, Dr. Vajna Elemér 2 - 2 kor., N. N., R. J., Cs. J., Kovács László, Benedek Lajos, Lőte Jenő, Bođoni László, Ács Ferencz. Dósa Lajos 1 - 1 kor., Nyárádszeredából. Együtt 35 kor.

Gyulay Árpád 8. sz. gyűjtőívén Kolozsvárról 20 kor.

Ferencz Gyula 94. sz. gyűjtőívén Gyaluból 4 kor.

Albert Iván Nagyenyedről, Dr. Boross György útján 25 kor.

Szentgericzei egyházközség 100 kor.

Kolozsvári egyházközség 25 kor.

I—II. közlemény összesen 1601 kor. 50 fill.

Ez adományokat nyilvánosan nyugtázom. Hálás köszönet értük egyházközségem nevében a buzgó gyűjtőknek és adakozóknak s a jó példaadó egyházközségeknek.

Marosvásárhely, 1906 július 27.

KELEMEN ALBERT,
lelkész és ideiglenes pénztárnok.